

IJskoud Erfgoed

De Elfstedentocht als immaterieel cultureel erfgoed?

Anke van Diemen

IJskoud erfgoed

De Elfstedentocht als immaterieel cultureel
erfgoed?

Anke van Diemen
3030806

Universiteit Utrecht

Masterscriptie cultureel erfgoed

Scriptiebegeleider: Dr. H. Henrichs

Augustus 2010

Inhoudsopgave

Woord vooraf	4
Ter inleiding	5
'Nu dan heeren, 'n goede reis': de geschiedenis van de Elfstedentocht	8
Immaterieel erfgoed	14
Immaterieel erfgoed in Nederland	16
Materieel versus immaterieel	17
Problemen en mogelijkheden	18
Invention of tradition	21
Sport als invented tradition	22
Elfstedentocht als invented tradition	23
Verleden en heden	25
De Elfstedentocht als immaterieel erfgoed?	27
Schaatsen als volkscultuur	28
Voldoen aan de definitie	29
Op de lijst?	31
Conclusie	32
Erfgoed en identiteit	34
Nationale identiteit	36
Sport is Erfgoed?	39
Nieuw erfgoed	40
Het probleem van definiëren	41
Sportmusea	42
In de kinderschoenen	44
Identificatie	45
In de ban van de tocht-identificatie met een cultureel of sportief evenement?	48
Sport Erfgoed en Elfstedentocht	48
Identiteit	50
Conclusie	53
Literatuurlijst	57

Woord Vooraf

Mijn hart begint sneller te kloppen zodra de temperatuur richting nul gaat. Vanaf dat moment hou ik de weerberichten nauwlettend in de gaten, haal ik mijn schaatsen tevoorschijn en controleer of ze nog geslepen moeten worden. Alles ligt startklaar zodat ik, zodra het kan, het ijs op kan. Afgelopen winter kon ik mijn hart ophalen, de temperatuur daalde flink. Maar sneeuwval zorgde voor onbetrouwbaar ijs.

Gelukkig bleef het vriezen en kon ik mijn nieuwe klapschaatsen op natuurijs uitproberen. Terwijl ik door de polders van Vlist reed bedacht ik dan ook het onderwerp van deze scriptie: De Elfstedentocht. Zou ik mijn passie voor schaatsen niet kunnen laten terugkomen in mijn masterscriptie Cultureel Erfgoed? Schaatsen en ijspret is in ons land zo populair dat met recht gezegd kan worden dat ze onderdeel uitmaakt van ons cultureel erfgoed.

Hoewel het voor mij een logische keuze was kreeg ik heel wat vragende blikken wanneer ik vertelde waar mijn scriptie over zou gaan. Een masterscriptie over een schaatstocht? Het is minder vreemd dan het misschien lijkt, de erfgoedwereld verandert, nieuwe onderzoeksgebieden worden aangesneden. Sport is een van de thema's die steeds meer wordt gekoppeld aan erfgoed. Dan is de stap naar de Elfstedentocht ineens niet zo groot meer.

Het werd een lange rit, het schrijven van die scriptie. Door stage en werk kwam ik soms tijd tekort. Toch haalde ik de finish, met dank aan velen. Ten eerste Hendrik Henrichs, mijn scriptiebegeleider en docent. Zijn enthousiasme, aanwijzingen en tips hebben geholpen om tot een goed eindresultaat te komen. Mijn studiegenoten wil ik bedanken voor een inspirerend jaar. Het was fijn met hen te discussiëren en van gedachten te wisselen. Tot slot wil ik Jody en Joep bedanken. Mijn eeuwige gepraat (en soms ook gezeur) over de Elfstedentocht zal vermoeiend zijn geweest. Toch stonden zij altijd klaar met advies als ik het schrijven van mijn scriptie even niet meer zag zitten.

Voorlopig ben ik even klaar met vorst, schaatsen en de Elfstedentocht. Alhoewel... Stiekem heb ik mijn schaatsen al weer even tevoorschijn gehaald. In september gaat het schaatsseizoen immers weer van start. En misschien komt het er dit jaar dan toch weer van, het fenomeen dat de Elfstedentocht heet. Tot die tijd moet u hier maar lezen waarom de Elfstedentocht tot ons cultureel erfgoed behoort!

Anke van Diemen.

Ter inleiding

Steeds als er vorst is denkt de Fries: vorst
En controleert het water op de dikte van de korst

De Elfstedentocht, zo verknocht, aan Berenburg, Berenburg¹

Zo zong Herman Finkers over de Elfstedentocht. Maar wat weten de Nederlanders eigenlijk over de historie van die tocht? Veel historici en politici maken zich zorgen over het historisch besef van de Nederlanders. Of deze zorgen nu terecht zijn of niet feit is wel dat steeds meer Nederlanders interesse tonen in het verleden. Geschiedenis is 'in'! De belangstelling voor de Elfstedentocht lijkt wel te groeien naar mate het langer geleden is dat de tocht verreden is. Iedereen komt, bewust of onbewust, elke dag in contact met geschiedenis. De belangstelling voor cultureel erfgoed onder de Nederlandse bevolking is tussen 1995 en 2007 dan ook toegenomen, zo blijkt uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau. In '95 bezocht 35% van de Nederlanders minstens één maal per jaar een museum, in 2007 was dat gestegen naar 41%.² Maar wat is dan dat erfgoed wat mensen gaan bezoeken, bekijken en wellicht zelfs beleven? Een vraag die steeds opnieuw wordt gesteld en waar steeds een ander antwoord op mogelijk is.

Erfgoed verwijst tegelijkertijd naar het verleden, heden en toekomst. Materieel en immaterieel overblijfselen uit het verleden krijgen vorm in het heden, op zoek naar continuïteit tussen verleden, heden en toekomst. Die vorm kan steeds anders zijn. De vragen wat je uit het verleden moet bewaren en hoe je het moet presenteren staan hoog op de agenda in de erfgoedwereld. Vandaag de dag heerst er een flinke discussie over immaterieel erfgoed.

Want hoe bewaar je dingen die niet (direct) tastbaar zijn? Hoe ga je om met het dynamische karakter van immaterieel erfgoed? En is de scheiding tussen materieel en immaterieel wel zo zwart/wit?

Ons persoonlijke leven wordt (voor een deel) bepaald door het verleden en dus door erfgoed. Het heden zit vol met sporen uit de geschiedenis. Maar die sporen beperken zich niet alleen tot het persoonlijke leven, ook de wereld van kunst en cultuur wordt beheerst door vroeger.³ Dat zou ook zomaar op kunnen gaan voor de wereld van sport. Sport is dan ook één van de thema's die steeds meer onder de aandacht wordt

¹ Herman Finkers, Finkers op een hoop (Amersfoort 1999) 60.

² Andries van den Broek, Jos de Haan en Frank Huysmans, Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik (Den Haag 2009) 9.

³ Rob van der Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger' in: Rob van der Laarse ed., Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering (Amsterdam 2005) 2.

gebracht in de erfgoedwereld. Lange tijd werd er niet stilgestaan bij de culturele betekenis van sport. Langzaam komt daar verandering in. De archivering van documenten van sportverenigingen en de opkomst van sportmusea zijn daar het bewijs van. Maar nog steeds is de literatuur die de Nederlandse sporthistorie in een bredere maatschappelijke context plaatst schaars.⁴

Want is sport cultuur? Op het eerste gezicht een simpele vraag waar toch geen vluchtig antwoord op te geven is. En als het antwoord ja is, is sport daarmee cultureel erfgoed? Wellicht is de vraag makkelijker te beantwoorden wanneer je hem anders stelt: Is sport een vorm van volkscultuur?⁵ Volkscultuur gaat over de cultuur van het dagelijks leven vroeger en nu. Bij volkscultuur horen alledaagse dingen, gewoonten en gebruiken, tradities en rituelen, normen en waarden, roots en identiteit.⁶ Volkscultuur is belangrijk cultureel erfgoed waarin de identiteit van een samenleving zichtbaar is.⁷

Al bijna dertig jaar geleden opende het Eerste Schaatsmuseum in het Friese Hindeloopen zijn deuren. Schaatsminnend Nederland kan daar het hart ophalen en alles te weten komen over de winterse sport. Want dat schaatsen populair is in Nederland kan absoluut met zekerheid gezegd worden. Zodra het kwik onder nul daalt, begint het bij veel Nederlanders te kriebelen en worden de schaatsen direct uit het vet gehaald. De vrieskou zorgt bij menig schaatsliefhebber juist voor temperatuurstijging. Elke *echte* schaatsliefhebber hoopt dan op die ene tocht, van 200 kilometer afzien, van het uitzinnige publiek, van vergeten te stempelen en van de talloze bijzondere verhalen: De Elfstedentocht. Kunnen we hiermee zeggen dat de Tocht der Tochten tot het cultureel erfgoed van Nederland behoort?

Begin 2009 werden er Kamervragen gesteld aan minister Plasterk over dit onderwerp. De vraag was niet zo zeer *of* de Elfstedentocht tot ons cultureel erfgoed behoort maar meer op welke manier. Met alle tradities en het meer dan honderdjarig bestaan van de Elfstedentocht zou het schaatsevenement wel eens in aanmerking kunnen komen voor een plekje op de UNESCO wereld erfgoedlijst voor immaterieel erfgoed. (op dit moment erkent Nederland deze lijst nog niet maar medio 2010 zal dat hoogst waarschijnlijk veranderen).

Maar wat is dan de waarde van de Elfstedentocht als immaterieel erfgoed? Dat is de vraag die centraal staat in deze scriptie. Met recht kan gezegd worden dat ijspret tot

⁴ Theo Stevens, 'De onstuitbare opmars van de sportgeschiedenis in Nederland' in: Wilfred van Buuren en Peter Jan Mol ed., In het spoor van de sport. Hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis (Haarlem 2000) 6.

⁵ Marnix Koolhaas, 'Schaatsen: onze nationale volkscultuur' in: Wilfred van Buuren en Peter Jan Mol ed., In het spoor van de sport. Hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis (Haarlem 2000) 131-158 aldaar 131.

⁶ Nederlands centrum voor Volkscultuur, 'Volkscultuur' (datum laatste wijziging onbekend) <http://www.volkscultuur.nl> (1 februari 2010).

⁷ Nederlands centrum voor Volkscultuur, 'Volkscultuur' (datum laatste wijziging onbekend) <http://www.volkscultuur.nl> (1 februari 2010).

de volkscultuur van Friesland en Nederland behoort, maar hoe is dat zo gekomen? Van een lokaal verschijnsel heeft de Elfstedentocht zich ontwikkeld tot nationaal en zelfs internationaal fenomeen. Het is een symbool van Nederland in binnen en buitenland. Maar betekent dat ook dat de Elfstedentocht gezien kan worden als immaterieel erfgoed?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal een aantal deelvragen behandeld worden waarin gekeken wordt naar thema's die spelen rondom immaterieel erfgoed. Ten eerste zal worden stilgestaan bij de geschiedenis van de Elfstedentocht. Hoewel het lastig te achterhalen valt wanneer de allereerste Elfstedentocht verreden is gaan de sporen ver terug in de tijd, al in 1749 werd er in een gedicht verwezen naar de Elfstedentocht. De geschiedenis van de georganiseerde Elfstedentocht gaat terug tot 1909, vorig jaar vierde de Vereniging Friesche Elf Steden het honderd-jarig jubileum.

Ten tweede zal nader worden ingegaan op immaterieel erfgoed. Tradities, rituelen, taal, gewoonten, gebruiken, kunstuitingen zijn slechts enkele voorbeelden van immaterieel erfgoed. Al deze aspecten kunnen bijdragen aan de identiteit van een groep of zelfs een samenleving. Hoe deze identiteitsvorming dan tot stand komt zal verder worden onderzocht in het derde hoofdstuk. Ook zal dan duidelijk worden dat sport hierbij een rol kan spelen. Er zal stilgestaan worden bij tradities, want veel van deze tradities, ook bij de Elfstedentocht, zijn lang niet zo oud als ze doen vermoeden.

Vervolgens zal gekeken worden welke aspecten uit de theoretische hoofdstukken toe te passen zijn op de Elfstedentocht. Want is de Elfstedentocht nu werkelijk immaterieel erfgoed en levert het stempel immaterieel erfgoed een meerwaarde op?

'Nu dan, heeren, 'n goede reis' De geschiedenis van de Elfstedentocht

Koorts in elf steden, kan de tocht gereden

Het antwoord komt vanzelf, van de raad van elf

De Elfstedentocht, in de bocht, met Berenburg, Berenburg⁸

De geschiedenis van het schaatsenrijden gaat ver terug in de tijd. Archeologische vondsten wijzen erop dat de mens al in de prehistorie zocht naar manieren om zich voort te bewegen over het ijs. Ze gebruikten dierlijke botten, glissen genoemd, als onderstel om zich te verplaatsen. De oudste schaatsen gevonden in Nederland dateren uit 1250 en zijn gemaakt van hout en metalen schenkels.⁹ Met schaatsen kon een behoorlijke snelheid worden bereikt en tot ver in de 19^e eeuw was de schaats dan ook de snelste manier om je te verplaatsen. Schaatsen gingen sneller dan paard en wagen of de trekschuit en stond bekend als efficiënt vervoermiddel. Maar daarnaast werden vanaf het begin bij vorst ook wedstrijdjes gereden en bracht schaatsen avontuur en gezelligheid met zich mee.

*De Friese Elf steden*¹⁰

Langs de ijsbanen werden koek en zopie's opgesteld en in Friesland openden bij vorst de ijsherbergen. Voor veel dorpen betekende ijs contact met de buitenwereld. Tot 1900 lagen veel dorpen erg geïsoleerd en een vorstperiode verbrak dat isolement voor een poosje.¹¹

Ook de Elfstedentocht kent een lange, rijke geschiedenis. Al heel lang is het schaatsen van bijna 200 kilometer langs de elf Friese steden een bijzondere prestatie en een populair evenement. Wanneer de Elfstedentocht voor de allereerste keer geschaatst is, valt moeilijk te zeggen omdat de bronnen hierover zeer schaars zijn. De tot nu toe

⁸ Finkers, *Finkers op een hoop* 60.

⁹ Canon van de sport, '1250: de oudste schaatsen' (datum laatste wijziging onbekend) <http://www.canonvandesport.nl> (3 april 2010).

¹⁰ Koninklijke vereniging De Friesche Elf Steden (versie april 2010) <http://www.elfstedentocht.nl/nl> (3 april 2010).

¹¹ Johannes Lolkama, *De tocht der tochten. Tragiek en Triomf 1749-2006* (6^e druk; Utrecht 2006) 10.

oudste bron die wijst op een Elfstedentocht is een gedicht van B. Bornius Alvaarsma en dateert uit het jaar 1749:

*"De knaap was lang berucht,
Voor het baasje, dat gelijk een vogel door de lucht
Kon vliegen over het ijs. 't Is Pier de ellef Steden
Van Friesland, op een dag, heeft in het rond gereden,
En nog zijn maal met vrede at in den Oliekoek
Te Bolsward in den stal, bij Bettje van den Hoek."¹²*

In het boek 'Historische beschrijvinge van Vriesland' wordt in 1763 opnieuw verwezen naar de Elfstedentocht. Het duurt daarna tot 1809 voordat er weer een vermelding van de Elfstedentocht terug te vinden is. Het is onwaarschijnlijk dat er in de periode niet geschaatst is omdat er wel winters met flinke vorstperiodes zijn geweest. Na dit jaar worden de berichten regelmatig en uitvoeriger, zo worden ook namen en tijden (14 uur en 30 minuten!) gevonden.

Deze Elfstedentochten waren ongeorganiseerd, het initiatief werd door de rijders zelf genomen. Die rijders waren allen afkomstig uit Friesland. In die periode was de Elfstedentocht dus een Friese aangelegenheid. De eerste georganiseerde tocht werd in 1909 op initiatief van sportpionier Willem (Pim) Mulier georganiseerd. Hij introduceerde onder andere voetbal, atletiek en hockey in Nederland en zorgde ervoor dat de eerste Elfstedentocht door de Friessche IJSbond werd uitgeschreven. Om 20 minuten over 5 's ochtends sprak voorzitter Hylkema de 23 deelnemers nog wat moed in: 'Nu dan, heeren, 'n goede reis.'¹³ Het idee van het rijden van een lange afstand op de schaats paste volgens Pim Mulier binnen de sportontwikkeling van het begin van de twintigste eeuw. Ook atletiek en wielrennen werd er accent gelegd op duurprestaties.¹⁴ In Nederland werden aan het begin van de twintigste eeuw steeds meer sporten in verenigingverband en dus officieel uitgeoefend. Dat de Elfstedentocht officieel werd georganiseerd zorgde ook voor meer aandacht, juist van buiten Friesland.

Vanaf de eerste vergadering over het organiseren van een Elfstedentocht ontstonden er meningsverschillen. De meningen waren vooral verdeeld over het wel of niet uitschrijven van de Elfstedentocht als wedstrijd of prestatietocht. De Friesche IJSbond wilde het door de meningsverschillen bij deze ene keer laten, maar jurist M.E. Hepkema zag wel toekomst in de Elfstedentocht en vond het daarbij belangrijk dat er een aparte organisatie zou komen. Zowel het wedstrijdelement als de toertocht moest

¹² Lolkama, De tocht der tochten 10.

¹³ Andere tijden, 'Special: 100 jaar Elfstedentocht' (versie 1 januari 2009) <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/41091876/> (april 2010).

¹⁴ Lolkama, De tocht der tochten 29.

onderdeel vormen van de Elfstedentocht. Samen met andere enthousiaste Friezen richtte hij de Vereniging De Friesche Elf Steden op. Het doel van de vereniging is het bevorderen van de ijssport in de provincie Fryslân en in het bijzonder - zo mogelijk jaarlijks - het organiseren van een Elfstedentocht op de schaats. Mr. Hepkema was de eerste voorzitter (van 1909 tot 1947).¹⁵ De vereniging wilde dus absoluut ook aandacht voor de toerrijders. In de eerste twee edities van de Elfstedentocht bleef het aantal toerrijders achter bij de wedstrijdrijders. Vanaf 1917 steeg het aantal toerrijders explosief.

De belangstelling voor de Elfstedentocht groeide ook al voordat de tocht officieel georganiseerd werd. Uit het buitenland was belangstelling voor de tocht, enkele Engelsen kwamen over om de 200 kilometer te schaatsen. In eigen land en vooral in Friesland werd schaatsenrijden ontzettend populair. Toen de leerplichtwet werd ingevoerd verscheen er een artikel in de krant waarin de auteur zich zorgen maakte over 'ongeoorloofd verzuim' wegens schaatsenrijden.¹⁶ Maar de belangstelling kwam ook uit een andere hoek, het bedrijfsleven. Schaatsfabrikanten moedigden het rijden van de Elfstedentocht aan om zo meer schaatsen te kunnen verkopen. Ook langs de route van de tocht verschenen reclameborden, er viel geld te verdienen aan de Elfstedentocht!

Wat maakt die tocht toch zo aantrekkelijk? Wat maakt dat steeds meer mensen wilden deelnemen aan de Elfstedentocht? Ontbering en kou hebben daar aan bijgedragen. De barre omstandigheden zorgden ervoor dat het rijden van de tocht iets heel speciaals wordt. Een ervaring die je alleen zelf kunt ervaren, door de tocht te rijden. Dat de Elfstedentocht niet elk jaar verreden kon worden is ook van invloed. Het lang uitblijven van de tocht versterkt de mythische status.

De Tocht der Tochten heeft in de loop der tijd heel wat veranderingen ondergaan. De eerste grote verandering werd doorgevoerd in 1933, toen de route werd aangepast vanwege de toename van het aantal deelnemers. In plaats van 'Om de noord' werd 'om de zuid', precies de tegenovergestelde richting, gereden. De Elfstedentocht begon uit te groeien tot een groots spektakel. Dat betekende ook dat de deelnemers niet meer alleen uit Friesland afkomstig waren. Uit verschillende delen van het land werden rijders aangemeld.¹⁷

¹⁵ Koninklijke Vereniging De Friesche Elf Steden, 'Historie' (versie april 2010) http://www.elfstedentocht.nl/nl/de_vereniging/historie (april 2010).

¹⁶ Lolkama, De tocht der Tochten 16.

¹⁷ Ibidem 25.

Bij het organiseren van de Elfstedentocht wordt de Vereniging Friesche Elfsteden

geassisteerd door de rayons. De route van de tocht is verdeeld in tweeëntwintig rayons. De organisatie begon met twaalf rayons maar met het groeien van de Elfstedentocht groeide ook de organisatie. De rayonhoofden vertegenwoordigen de Vereniging Friesche Elfsteden in elke regio. De rayons zorgden ervoor dat de schaatstocht in goede banen werd geleid. Een van de belangrijkste taken was het controleren van de dikte én kwaliteit van het ijs.¹⁸ Ook nu nog assisteren de rayons bij het organiseren van de Elfstedentocht.

*De Route van de Elfstedentocht*¹⁹

Na die eerste tocht in 1909 is er nog veertien maal een Elfstedentocht verreden. Elke tocht kende een eigen uniek verloop, herinneringen, verhalen, bijzonderheden en opmerkelijke gebeurtenissen. Zo was er de tocht met maar liefst vijf winnaars in 1940. Er werd er tweemaal gereden tijdens de Tweede Wereldoorlog en werd er tijdens één van die tochten een record deelnemersaantal van bijna 5000 schaatsers gehaald. De Elfstedentocht van 1947 staat bekend als de tocht van de fraude en onsportieve handelingen. Verschillende schaatsers werden voortgeduwd door een ander of kregen hulp van een rijdende jeep. Het bestuur kwam in opspraak in 1956 omdat de vereniging zich niet aan haar eigen reglement hield. Na vele protesten in de media werd het reglement aangepast. Dan is er natuurlijk de barre tocht van 1963, waar in 2009 een verfilming van verscheen. Klunen werd een begrip, afstanden van 50 tot soms wel 800 meter moeten over land worden afgelegd om de volgende vaart te bereiken. De langste periode zonder Elfstedentocht was 20 jaar. Tussen 1964 en 1984 kon er geen tocht worden gereden. Na de barre tocht van 1963 waar ontzettend veel aandacht voor was geweest in de media kon Friesland zich nu opmaken voor wereldwijde belangstelling. Meer dan 500 perskaarten werden er aangevraagd, de belangstelling was gigantisch. Er werd zelfs gevreesd dat het spektakel uit de hand zou lopen omdat er teveel mensen op af zouden komen. Tussen hoop en vrees werd de sfeer van die Elfstedentocht beschreven.

Het was Evert van Benthum die in dat jaar als eerste over de finish kwam. 1985 was ook het jaar waarin vrouwen voor het eerst mochten deelnemen aan de wedstrijd. Het jaar erop lukte het van Benthum opnieuw om de snelste te zijn. Het

¹⁸ Max Dohe, *Over een nacht ijs. Een schaatsalfabet* (Amsterdam 2004) 74.

¹⁹ Koninklijke Vereniging De Friesche Elf Steden, 'Route', (versie april 2010) <http://www.elfstedentocht.nl/nl/home/route> (juli 2010).

deelnemersaantal is gestegen van 17000, onder hen W.A. van Buren. Het lukte kroonprins Willem-Alexander de lange rit te voltooien. Een enkeling lukte het om maar liefst vijf maal 200 kilometer te bedwingen, een uitzonderlijke prestatie. Het rijden van de Elfstedentocht zou ook nog gezond zijn, uit onderzoek zou blijken dat Elfstedentochtrijders langer leven.²⁰ En natuurlijk is er het kruisje, het Elfstedenkruis dat geduldig wacht op de schaatsers die het na 200 zware, lange kilometers trots mogen opspelden!

In 1997 sprak voorzitter van de organisatie de woorden: 'It giet oan'. Op zaterdag 4 januari werd de 15^e en tot nu toe laatste Tocht der Tochten gereden. De eerste op de klapschaats en de eerste tocht met dranghekken. Ook de tocht van het 'Piet Kleine incident', hij vergat bij een van de posten een stempel te halen en werd dus uit de uitslag geschrapt. De aandacht van publiek en pers was overweldigend. Velen wachten sindsdien op een nieuwe periode van strenge vorst zodat dan eindelijk de 16^e Elfstedentocht verreden kan worden. Eind 2009 en begin 2010 leek het even te gaan lukken, bij een graadje vorst begonnen de speculaties over een eventuele tocht. Schaatsminnend Nederland haalde zijn hart op toen er weer even op natuurijs geschaatst kon worden. De gemalen in Friesland werden stilgezet om de aangroei van het ijs te bevorderen, weerberichten nauwlettend in de gaten gehouden. Maar helaas, ook afgelopen winter kon er nog geen Elfstedentocht gereden worden.

En zo zijn er nog honderden verhalen die herinneren aan de Elfstedentochten uit het verleden. Het zijn niet de tastbare overblijfselen uit het verleden die de Elfstedentocht levend houden maar het zijn juist de immateriële overblijfselen die de Elfstedentocht zo ontzettend aantrekkelijk maken.

Dat er geen Elfstedentocht is gereden de afgelopen 13 jaar betekent niet dat er geen aandacht is voor dit geweldige evenement. In maart 2000 werd er door de regering een lijst van toonaangevende gebeurtenissen opgesteld, de Elfstedentocht behoort vanaf dat moment tot de evenementen die nimmer mogen verdwijnen. Inmiddels bestaat er ook een monument om de historie van de Tocht der Tochten kracht bij te zetten en gaan er steeds vaker stemmen om op de Elfstedentocht voor te dragen voor de Unesco Werelderfgoedlijst.

De Elfstedentocht is uitgegroeid van lokaal vermaak tot een massaal evenement tot ver buiten de landsgrenzen. De bijzondere aantrekkingskracht van de Elfstedentocht zit in de ontberingen die de rijders moeten trotseren, de ontzettende kou waarin de tocht vaak verreden is en de onzekerheid over een volgende tocht. Elke tocht kan de laatste zijn. Iedereen die naar de Elfstedentocht gaat, als deelnemer of als toeschouwer heeft het gevoel deel uit te maken van iets bijzonders. Dat komt juist door de verhalen die ons herinneren aan voorgaande Elfstedentochten. Door de opkomst van sportverenigingen

²⁰ Lolkama, De tocht der tochten 224.

kregen sportclubs meer aandacht en ook de Elfstedentocht heeft hier voor een deel haar bekendheid aan te danken. Het bedrijfsleven en de media hebben ook in grote mate bijgedragen aan de populariteit van de Elfstedentocht. Het zijn allang niet meer allen Friezen die zich bezig houden met de Elfstedentocht maar tegelijkertijd wordt het Friese karakter van de tocht der tochten toch steeds weer benadrukt.

Het uitgroeien van de Elfstedentocht als nationaal evenement valt samen met de ontwikkeling dat volkscultuur als erfgoed werd beschouwd en gepresenteerd. Een mooi voorbeeld daarvan is de negentiende eeuwse Hindeloper kamer. Deze van oorsprong lokale cultuuruiting werd eerst op Fries niveau toegeëigend en groeide vervolgens internationaal uit als voorbeeld van de Nederlandse nationale identiteit.²¹

Het (publieke) succes van de Hindeloper kamer zorgde ervoor dat deze hét visitekaartje werd van Nederland. Er was dus sprake van nationalisering van de Hindelopen cultuur, deze ontwikkeling paste in een algemeen nationaliseringproces van elementen uit de volkscultuur waarbij lokale fenomenen promoveerden tot nationale gebruiken.²² Zo is uiteindelijk een getrapte representatie van de volkscultuur ontstaan: in het noorden vertegenwoordigde de Hindeloper kamer als onderdeel van de Friese cultuur. In Nederland was de kamer onderdeel van de Nederlandse volkscultuur en internationaal de Nederlandse volkscultuur in vergelijking met de volkscultuur van andere volken.²³

Het maken van onderscheid werd aan het einde van de negentiende eeuw belangrijk gevonden. In een snel veranderende wereld werd naar een manier gezocht om uniek te zijn en een eigen identiteit uit te stralen. Klederdrachten en interieurs waren daar uiterst geschikt voor. Daarbij werd ook teruggesproken op (lokale) tradities. Die zouden ook voor continuïteit met het verleden kunnen zorgen.

De transformatie die de Hindeloper kamer heeft ondergaan gaat ook op voor de Elfstedentocht. In Friesland is de Elfstedentocht typisch Fries maar tegelijkertijd staat de Elfstedentocht internationaal bekend als typisch Nederlands. Daar wordt het onderscheid Fries/Nederlands niet gemaakt. In het buitenland staat de Elfstedentocht voor *de* Nederlandse schaatscultuur. Maar ook in Nederland is de Elfstedentocht uitgegroeid tot een nationale cultuuruiting. Anders dan met de Hindeloper kamer was er geen tastbare component zoals een tentoonstelling maar waren het vanaf het eerste moment de heldenverhalen die de Elfstedentocht tot de verbeelding lieten spreken.

²¹ Ad de Jong, De dirigenten van de herinnering – Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940 (2^e druk; Nijmegen 2006) 122.

²² De Jong, De dirigenten van de herinnering 122.

²³ Ibidem 123.

Immaterieel erfgoed

Cultureel erfgoed laat zich niet beperken tot monumenten en objecten die afkomstig zijn uit het verleden of verwijzen naar het verleden. Ook 'overblijfselen' uit het verleden die minder tastbaar zijn, zijn de moeite waard om te bewaren. De belangstelling voor dit immateriële erfgoed groeit wereldwijd, ook in Nederland. De overdracht van immaterieel erfgoed vindt meestal mondeling plaats en krijgt betekenis door de manier waarop mensen er in hun eigen tijd mee omgaan.²⁴ Naast de vraag die in de erfgoedwereld steeds weer gesteld wordt: wat moet er bewaard worden en waarom? Is er bij immaterieel erfgoed nog een belangrijke vraag die onmiddellijk gesteld zal worden, want hoe bewaar je iets wat niet of minder goed tastbaar is?

Bij de organisatie van de Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap, Cultuur en Communicatie (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation: UNESCO) stond tijdens de algemene conferentie in 2003 immaterieel erfgoed hoog op de agenda. Er werd een verdrag getekend waarin de lidstaten verklaarden zich in te zetten voor de bescherming en promotie van immaterieel cultureel erfgoed. Het verdrag is inmiddels door meer dan 100 landen ondertekend, Nederland staat op het punt om dat ook te doen. De belangrijkste reden voor het opstellen van het verdrag is de dreiging van het verdwijnen van immaterieel erfgoed.

Het verdrag voor de bescherming van immaterieel erfgoed kwam niet uit de lucht vallen. Al eind jaren zestig werd er aandacht besteed aan dit onderwerp. De eerste stap richting de instandhouding van dit erfgoed werd tien jaar later genomen met een aanbeveling van UNESCO tot het beschermen van traditionele cultuur en folklore. In 1997 begon UNESCO met het samenstellen van een lijst van Meesterwerken van het orale en immaterieel erfgoed van de mensheid. Deze en vele andere grote en kleine stapjes hebben ervoor gezorgd dat uiteindelijk de conventie betreffende de bescherming van het cultureel immaterieel erfgoed op 20 april 2006 van kracht werd.

De conventie telt een viertal doelstellingen. Het eerste doel is het beschermen van immaterieel cultureel erfgoed, ten tweede het verzekeren van respect voor het immaterieel erfgoed van de betrokkenen. Daarnaast wil UNESCO ten derde het bewustzijn van het belang van immaterieel erfgoed verhogen op lokaal, nationaal en internationaal niveau. Bij de tweede doelstelling gaat het om de direct betrokkenen het belang tot bewaren in te laten zien terwijl de derde doelstelling zich op een algemene

²⁴ Riet de Leeuw, 'Op weg naar ratificatie. De UNESCO Conventie en de Nederlandse overheid' Levend Erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history 7 nummer 1 (2010) 11-17 aldaar 14.

wereldwijde bewustwording richt. Tot slot streeft UNESCO naar internationale samenwerking en hulp.²⁵

Het is nu duidelijk wat UNESCO wil bereiken met het verdrag maar nog onduidelijk is wat de organisatie precies verstaat onder immaterieel erfgoed. UNESCO heeft de volgende definitie opgesteld:

*'Het immaterieel cultureel erfgoed betekent zowel de praktijken, voorstellingen, uitdrukkingen, kennis, vaardigheden als de instrumenten, objecten, artefacten en culturele ruimtes die daarmee worden geassocieerd, die gemeenschappen, groepen en, in sommige gevallen, individuen erkennen als deel van hun cultureel erfgoed. Dit immaterieel cultureel erfgoed, overgedragen van generatie op generatie, wordt altijd herschapen door gemeenschappen en groepen als antwoord op hun omgeving, hun interactie met de natuur en hun geschiedenis, en geeft hen een gevoel van identiteit en continuïteit, en bevordert dus het respect voor culturele diversiteit en menselijke creativiteit. In deze conventie wordt uitsluitend rekening gehouden met het immaterieel cultureel erfgoed dat zowel compatibel is met bestaande internationale instrumenten voor mensenrechten als met de vereiste van wederzijds respect tussen de gemeenschappen, groepen en individuen, en met duurzame ontwikkeling.'*²⁶

Binnen deze definitie heeft Unesco het immaterieel cultureel erfgoed onderverdeeld in een aantal domeinen:

1. Orale tradities en uitdrukkingen, inclusief taal als een vehikel van immaterieel erfgoed.
2. Podiumkunsten
3. Sociale gewoonten, rituelen en feestelijke gebeurtenissen
4. Kennis en praktijken betreffende de natuur en het universum.
5. Traditionele ambachtelijke vaardigheden.

Lidstaten die het verdrag hebben getekend worden geacht in de eerste plaats om hun immaterieel erfgoed in kaart te brengen. Om een goed overzicht te krijgen stelt UNESCO een lijst samen. Lidstaten moeten daarnaast maatregelen treffen om immaterieel cultureel erfgoed in stand te houden en te promoten maar ook wetenschappelijk onderzoek bevorderen, onderwijs stimuleren en zorgen voor overdracht van dit erfgoed.

UNESCO heeft de lijst van immaterieel erfgoed gesplitst in twee delen. De eerste lijst bestaat uit internationaal immaterieel erfgoed in gevaar of nood, de zogenaamde Urgentielijst. Het andere deel is de representatieve lijst van immaterieel cultureel erfgoed

²⁵ UNESCO, 'Conventie betreffende de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed' (versie 2004) <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/0009-NL-pdf> (april 2010).

²⁶ Ibidem.

van de mensheid.²⁷ Er zijn tal van regels opgesteld waaraan de voordrachten voor de lijsten aan moeten voldoen om in aanmerking te komen voor vermelding. Als aan alle criteria is voldaan duurt het nog minstens twee jaar voordat er een definitieve beslissing wordt genomen over de toevoeging van het element.

Sinds de komst van het verdrag zijn er grote aantallen voordrachten ingediend, dat zorgt direct voor een (te) grote werkdruk bij UNESCO. Ook is gebleken dat er veel meer belangstelling is voor de representatieve lijst dan voor de urgentie lijst. Ten derde valt op dat de voordrachten niet uit alle delen van de wereld in gelijke mate worden aangeleverd. Er zijn veel meer zuidelijke dan noordelijke landen die voordrachten aanleveren.²⁸

Immaterieel erfgoed in Nederland

Naast het beschermen van immaterieel erfgoed wil UNESCO vooral ook voorwaarden scheppen om het voor gemeenschappen mogelijk te maken tradities, gebruiken en rituelen door te geven aan volgende generaties. Voor UNESCO zijn de maatregelen dus vooral voorwaardenscheppend. Daarbij blijft het dynamische karakter van immaterieel erfgoed van belang.

De definitie van UNESCO toont overeenkomsten met de betekenis die historicus Willem Frijhoff aan cultureel erfgoed geeft. Hij maakt geen strikt onderscheid tussen materieel en immaterieel erfgoed maar onderscheidt drie componenten waar immaterieel erfgoed in te herkennen is.

1. Cultureel Erfgoed betreft op de eerste plaats iets wat overdraagbaar is – dat kan een voorstelling zijn van het verleden, een ervaring, idee, gewoonte, ruimtelijk element, gebouw of artefact, of een combinatie van deze objecten.
2. Er is een groep mensen die in staat en bereid is deze objecten te herkennen als een samenhangend geheel, om ze over te dragen en te ontvangen.
3. Er is een waardenstelsel, waarmee het object verbonden wordt met het verleden en met zijn gebruik in de toekomst, in deze in van zinvolle continuïteit of van even zo zinvolle verandering.²⁹

²⁷ Rieks Smeets, 'Twee nieuwe UNESCO erfgoedlijsten' Levend Erfgoed. Vakblad voor public folkore & public history 7 nummer 1 (2010) 4-10 aldaar 4.

²⁸ Smeets, 'Twee nieuwe UNESCO erfgoedlijsten' 8.

²⁹ Georges Musken, (Doca Bureaus), Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland, rapportage op basis van interviews met 33 deskundigen, in opdracht van het ministerie van OCW, directie Cultureel erfgoed (Lepelstraat 2005) 7.

Ook erfgoed specialisten J. Ashworth en Brian Graham hechten niet aan een strikte scheiding tussen immaterieel en materieel. Het menselijk handelen en dynamiek staan centraal.³⁰

Zowel UNESCO als Frijhoff en de Britse erfgoed specialisten zien erfgoed als iets dat overdraagbaar is. Een voorstelling, een ervaring, gewoonte of object.³¹ De erfenis uit het verleden wordt door een groep mensen herkend en gewaardeerd, overgedragen en ontvangen door een volgende generatie. (Immaterieel) erfgoed kan gezien worden als een zinvolle continuïteit met het verleden of een verandering ten opzichte van het verleden weerspiegelen.³² Ook Frijhoff staat voor een dynamische omgang met immaterieel erfgoed.

In het onderzoek naar immaterieel erfgoed dat DOCA bureaus in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in 2005 uitvoerde blijkt dat de meeste erfgoeddeskundigen zich kunnen vinden in deze definitie.

Materieel versus immaterieel

Hoewel er met de komst van de conventie voor immaterieel erfgoed door UNESCO een scheiding is gemaakt, is immaterieel erfgoed niet los te zien van materieel erfgoed. De conventie heeft de discussie over de scheiding tussen immaterieel en materieel erfgoed dan ook weer flink op gang gebracht. Voor UNESCO is de zorg voor immaterieel erfgoed een andere dan de zorg voor het materiele erfgoed.³³ De vraag is en blijft of dit wel zo is en of verschillende definities wel nodig zijn.

Erfgoed duidt in de eerste plaats meestal op iets tastbaars. Een materieel bezit dat van de ene generatie aan de andere wordt overgedragen. Denk maar aan een erfstuk van een grootouder dat overgaat naar een kleinkind. Toch draagt dit erfstuk zeer waarschijnlijk ook een stukje immaterieel erfgoed met zich mee. Het erfstuk herinnert aan een grootouder, aan vroegere tijden en brengt allerlei verhalen met zich mee. En ook al is er geen tastbare erfenis dan zijn er nog de talloze verhalen en herinneringen die de vorige generatie verbindt met de huidige. Materieel en immaterieel erfgoed zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Maar toch kunnen beide begrippen niet over een kam geschoren worden. Materieel erfgoed verwijst namelijk altijd naar het verleden en is omringd door een sfeer van bewaren en behouden terwijl bij immaterieel erfgoed, zoals hierboven beschreven, het dynamische en veranderlijke karakter zeer belangrijk is. Immaterieel erfgoed is geen verwijzing naar een bepaald verleden, is niet afgesloten maar leeft nog steeds voort. Vandaar dat ook de term levend erfgoed in dit kader wel gebruikt wordt. Belangrijk om hierbij te vermelden is dat immaterieel erfgoed, in

³⁰ Dineke Stam, Immaterieel Erfgoed in Nederland (Den Haag 2006) 12.

³¹ Stam, Immaterieel Erfgoed in Nederland 13.

³² Ibidem.

³³ Musken, Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland 9.

tegenstelling tot materieel erfgoed, aan verandering onderhevig is en er kan een andere betekenis aan gegeven worden.

Voor de Duitse volkskundige Christoph Wulf valt er wel degelijk onderscheid te maken tussen materieel en immaterieel erfgoed. Hij legt de nadruk op het lichamelijke en performatieve karakter van immaterieel erfgoed.³⁴ Het erfgoed krijgt vorm en betekenis door de mens, het is een vorm van toe-eigening. Als gevolg hiervan ondergaat immaterieel erfgoed sneller veranderingen en aanpassingen die te maken hebben met sociale veranderingen en uitwisselingen. Het is voor Wulf om deze reden dat immaterieel erfgoed totaal anders is dan materieel erfgoed.

Het is duidelijk dat hoewel de scheiding soms lastig te maken valt er wel degelijk verschillen bestaan tussen immaterieel en materieel erfgoed. Dat neemt niet weg dat beide erfgoeddisciplines altijd met elkaar verbonden zullen zijn. Vrijwel al het immaterieel erfgoed heeft een materiele vorm of kan deze krijgen.

Problemen en mogelijkheden

Er is sprake van groeiende aandacht voor immaterieel erfgoed. De bescherming van minder tastbaar erfgoed is tegenwoordig vaker onderwerp voor onderzoek. Immaterieel erfgoed snijdt een nieuw thema in de erfgoedwereld aan maar zorgt tegelijkertijd ook voor hoogoplopende discussies. Het probleem zit wellicht in het niet-tastbare karakter van immaterieel erfgoed. Er is geen concreet voorwerp dat bescherming nodig heeft maar deze vorm van erfgoed bestaat uitsluitend door een verbondenheid met levende mensen.³⁵

De vraag is of immaterieel erfgoed wel beschermd moet worden. Uitgaande van het veranderlijke karakter van cultuur zou kunnen betekenen dat immaterieel erfgoed mag verdwijnen als ze niet meer worden gedragen door groepen mensen in de samenleving. Het feit dat er discussie is over deze vraag zegt al genoeg en houdt immaterieel erfgoed levend en betekenisvol.³⁶

Bij velen roept de vastlegging van immaterieel erfgoed op lijsten grote vraagtekens op. Want die vastlegging zou er wel eens voor kunnen zorgen dat het dynamische karakter van immaterieel erfgoed zou verdwijnen. Het gevaar dreigt dat door vastlegging op lijsten dit specifieke karakter van immaterieel erfgoed aangetast zal worden. Het vastleggen zou kunnen betekenen dat het immaterieel erfgoed verstart en

³⁴ Albert van der Zeijden, 'Handen en voeten aan immaterieel erfgoed' (versie juli 2009) <http://www.albertvanderzeijden.nl/immaterieelerfgoed.html> (april 2010).

³⁵ Jaap Kerkhoven, 'Immaterieel erfgoed, wetenschappelijke belangen, kromme tenen' *Levend Erfgoed. Vakblad voor public folkore & public history* 7 nummer 1 (2010) 47-51 aldaar 47.

³⁶ Riet de Leeuw, Riet de Leeuw, 'Op weg naar ratificatie. De UNESCO Conventie en de Nederlandse overheid' 13.

niet meer met de tijd meegaat of zelfs zal verdwijnen³⁷. Aan de andere kant zorgt het opstellen van een lijst voor meer bekendheid en bewustwording van immaterieel erfgoed en dat is precies wat UNESCO ook voor ogen had. De vraag blijft wel hoe het immaterieel erfgoed dan in kaart gebracht moet worden. Hoe maak je een lijst van iets dat niet tastbaar is en ook nog eens veranderlijk is?

Een ander bezwaar tegen plaatsing van immaterieel erfgoed op een lijst is de hiërarchie die daarmee gepaard gaat. Ook al is het niet de bedoeling, de lijst kan de indruk geven dat het ene element meer betekenis heeft dan het andere. Dat kan absoluut de bedoeling niet zijn want in de eerste plaats zijn het de gemeenschappen zelf die betekenis geven aan hun immaterieel erfgoed en niet UNESCO of welke instantie dan ook. Deze bottum-up benadering is ook juist het mooie van immaterieel erfgoed. Door de plaatsing op een lijst bestaat de kans dat het immaterieel erfgoed van een bepaalde gemeenschap overgaat in een trekpleister voor toeristen en zo haar oorspronkelijke betekenis verliest.³⁸

Immaterieel erfgoed gaat over onderwerpen uit het dagelijks leven, het is herkenbaar voor iedereen. Het schept mogelijkheden om ook aandacht te hebben voor de verhalen achter de materiele objecten. Door de verhalen, tradities, muziek, dans enzovoort te onderzoeken en te presenteren krijgt het immaterieel erfgoed een materiele component. De tegenstelling tussen materieel en immaterieel erfgoed is niet zo strikt en in sommige gevallen misschien wel overbodig. Immaterieel erfgoed en materieel erfgoed kunnen elkaar aanvullen.

In de omschrijving van UNESCO draagt immaterieel erfgoed bij aan de identiteit en continuïteit van een gemeenschap of groep mensen. Ook daar kun je vraagtekens bij zetten. Hendrik Henrichs vraagt zich af of mensen wel op zoek zijn naar die identiteit en continuïteit door middel van erfgoed. En zo ja, gaat het dan nog wel om een element dat is overgedragen van generatie op generatie of wordt het eigenlijk telkens opnieuw uitgevonden? De Duitse etnoloog Regina Bendix wijst op de economische factor bij de productie van erfgoed, veel meer dan identiteitsvorming.³⁹

Wat begon met de helder lijkende conventie voor immaterieel erfgoed van UNESCO bleek verderop in dit hoofdstuk toch een stuk minder simpel. De conventie zorgt voor een scheiding en indeling in categorieën die in de praktijk best ingewikkeld toe te passen is. Want er is hier gebleken dat de scheiding tussen materieel en immaterieel erfgoed niet zo gemakkelijk te maken is. En dan is er nog de discussie rondom immaterieel erfgoed zelf, want voordat de definitie tot stand kwam is daar ook een hele

³⁷ Peter Jan Margry, 'SIEF, ICH, UNESCO en het curieuze NGO-wezen' Levend Erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history 7 nummer 1 (2010) 41-46 aldaar 42.

³⁸ Jaap Kerkhoven, 'Immaterieel erfgoed, wetenschappelijke belangen, kromme tenen' 48.

³⁹ Ibidem 50.

strijd aan vooraf gegaan. Hoewel de deskundigen in Nederland op weg lijken zich positief uit te spreken tegenover de Conventie voor immaterieel erfgoed en zij onderkennen dat er met immaterieel erfgoed anders moet worden omgegaan dan met materieel erfgoed is het laatste woord hier nog niet over gezegd.

Invention of tradition

Al een aantal keer in deze scriptie werd geschreven over tradities. In het UNESCO verdrag voor immaterieel erfgoed worden ook tradities genoemd. Maar wat zijn dan precies tradities? Zijn ze daadwerkelijk zo oud als we vermoeden? Het is van belang om in dit hoofdstuk stil te staan bij de betekenis ervan voordat er bepaald kan worden of de Elfstedentocht tot de categorie immaterieel erfgoed behoort.

Het woord traditie is afkomstig van het latijnse *traditio* en betekent het doorgeven van gewoonten en gebruiken, van cultuur van de ene generatie naar de andere. Meestal gebeurt dit onbewust en mondeling. Tradities zitten dan ook vaak in kleine dingen, je doet bepaalde dingen omdat je dat altijd al zo gedaan hebt en omdat anderen het al altijd zo hebben gedaan. Zo zouden eeuwenoude tradities van generatie op generatie worden overgedragen zonder te veranderen. Niets is minder waar, tradities veranderen en zijn net zo goed als met het verleden, ook met het heden verbonden. Veel gewoonten nemen wij over van onze ouders en voorouders maar tegelijkertijd geven we daar zelf vorm aan. Tradities zijn van nu maar hebben wortels in het verleden.

De Britse historicus Eric Hobsbawm gaat nog een stap verder en stelt dat tradities uitgevonden zijn. Hij gebruikt de term *invention of tradition* voor:

'...a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past. In fact, where possible, they normally attempt to establish continuity with a suitable historic past'.⁴⁰

Het gaat dus om het (her)ontdekken van oude gebruiken en vertoningen die als erfgoed worden gerepresenteerd. Terwijl deze tradities juist zijn bedacht of herontdekt in de context van de snel veranderende wereld aan het einde van de negentiende eeuw. De uitgevonden tradities bestaan uit geaccepteerde gewoonten of regels, toegepast door herhaling om de continuïteit met het verleden te bevestigen. Deze gezochte continuïteit is vaak geconstrueerd om samenhang in de samenleving te creëren.

Hobsbawm signaleert in de periode van 1870 tot 1914 de opkomst van veel van de uitgevonden tradities, dit gebeurde zowel officieel als officieus. De eerste voornamelijk door staten of georganiseerde sociale/politieke bewegingen, de tweede vooral door sociale groepen die niet formeel als groep georganiseerd waren, of die niet allemaal onder eenzelfde club of vertegenwoordiging pasten. Dit volgde uit het feit dat allerlei nieuwe, of oude maar volledig getransformeerde sociale groepen en omgevingen ontstonden die vervolgens naar nieuwe manieren zochten om hun eenheid en identiteit

⁴⁰ Eric Hobsbawm en Terence Ranger, *The invention of tradition* (18e druk; Cambridge 2010) 1.

te benadrukken en de sociale structuur duidelijk te maken. De rappe veranderingen binnen de maatschappij, maakten de oorspronkelijke sociale en politieke hiërarchieën moeilijk of zelfs onwerkbaar.⁴¹ De uitgevonden traditie kon worden ingezet om nationalisme aan te wakkeren en op die manier voor een (kunstmatige) binding in de samenleving zorgen.

Toch wijst Eric Hobsbawm erop dat niet alle uitgevonden tradities zomaar geaccepteerd worden door 'het volk'. Ze kunnen niet uit het niets worden geconstrueerd, ze moeten worden ontdekt voordat ze gebruikt kunnen worden. Er moet in de samenleving dus een zekere basis (waarheid) voor de invented tradition liggen. De vraag is dus of de invented tradition daadwerkelijk bewust is uitgevonden of dat een spontane ontwikkeling ook een mogelijkheid is.⁴²

Sport als invented tradition

Eén van de tradities die vooral de kop opstak in deze periode was massa sport. Met name voetbal als een massale proletarische cultus verspreidde zich (in Engeland) snel. In de jaren 1870 en 1880 ontwikkelde zich binnen het voetbal alle institutionele en rituele karakteristieken die ons nu nog bekend zijn: het professionalisme, de competitie, de cup en natuurlijk de vele toeschouwers die van heinde en verre komen en die allemaal als groep hun eigen cultuur en rivalen hebben. Het is bovendien opmerkelijk dat voetbal zowel op lokaal als op nationaal leefde, in tegenstelling tot bijvoorbeeld rugby of cricket die vooral in respectievelijk Zuid-Wales en in delen van Noord-Engeland aandacht genoot. Hoewel het voetbal begon als amateursport dat gedomineerd werd door middenklasse, het werd snel overgenomen door het proletariaat en tegelijkertijd geprofessionaliseerd.⁴³

Niet alleen in Engeland en niet alleen het voetbal maakte grote ontwikkelingen door, ook andere sporten en in andere landen maakte gelijksoortige ontwikkelingen door. In de laatste decennia van de 19^e eeuw werden veel nieuwe sporten uitgevonden en andere werden veranderd. Dit ging samen met de institutionalisering op nationaal en internationaal niveau. De institutionalisering zorgde ervoor dat veel activiteiten die voorheen alleen waren weggelegd voor de aristocraten zich nu uitbreidde naar lagere klassen. Deze ontwikkelingen brachten mensen van dezelfde sociale status samen. Sport werd een manier om je te onderscheiden en af te zetten tegen de ouderwetse elite.⁴⁴

Het kwam voor dat de officiële en officieuze uitgevonden tradities door elkaar heen liepen. Sport ontwikkelde zich als vrijetijdsbesteding en zelfs levensstijl en zorgde

⁴¹ Eric Hobsbawm, 'Mass-Producing traditions: Europe, 1870-1914' in: Hobsbawm en Ranger, *The invention of tradition* (18e druk; Cambridge 2010) 263-307 aldaar 263.

⁴² Hobsbawm, 'Mass-producing traditions: Europe, 1870-1914' 306-7.

⁴³ Ibidem 288.

⁴⁴ Ibidem 298.

ervoor dat mensen zich gingen aansluiten bij de groep waar zij zich prettig bij voelden. Niet alleen in een bepaalde regio maar de uitgevonden tradities fungeerden als medium voor nationale identificatie. Sport kon gebruikt worden om het volk te verenigen en de nationale identiteit te bevestigen. De voetbalcultuur in Engeland gold voor het hele land, net als de Tour de France de Franse bevolking bij elkaar bracht.⁴⁵

De ontwikkeling van tradities binnen de sport diende dus twee belangrijke doelen. Ten eerste werd het gebruikt om het nationalisme te benadrukken doordat het door heel het land leefde (de Engelse voetbalcultuur bijvoorbeeld) en doordat het gebruikt kon worden tijdens internationale krachtmetingen (categorie officiële invented tradition). Ten tweede werd het meer en meer een medium voor verschillende klassen om zich te kunnen identificeren en af te zetten tegen andere klassen. Dit gebeurde op drie manieren: door de controlerende instituties in handen te houden van een bepaalde klasse, door sociale exclusiviteit te creëren (bijvoorbeeld door dure golfbanen of echt tennisbanen noodzakelijk te maken waardoor het onbereikbaar werd voor de gewone man), maar vooral door het verschil tussen amateurisme, het criterium voor sport voor de hogere klassen, en professionalisme, de logische tegenhanger voor de lagere klassen. Deze ontwikkeling van klasse-specifieke sporten gebeurde zelden bewust. Als het gebeurde was het meestal dat sporten die beheerst werden door de aristocratie langzaam werden overgenomen door lagere klassen (bijvoorbeeld bij het voetbal).⁴⁶

Elfstedentocht als invented tradition

Ook in Nederland vonden er veranderingen in de sportwereld plaats. Ook hier ontwikkelde sport zich tot een massaverschijnsel.⁴⁷ Waar het daarvoor vaak de herbergiers en kastelijns waren die de organisatie van wedstrijden in handen hadden trok in de loop van de negentiende eeuw de gegoede burgerij de organisatie naar zich toe.⁴⁸ Zij probeerden meer welvaart te brengen en tegelijkertijd ook het volk te beschaven. Ruw gedrag, vloeken en drankgebruik probeerden zij los te koppelen van sportwedstrijden. Zo wilde de burgerij de nadruk ook leggen op het verbeteren van de fysieke conditie van de sporters terwijl ze zelf niet aan lichamelijke beweging deden en zich voorlopig alleen met organiseren bezig hielden.⁴⁹

Aan het einde van de negentiende eeuw veranderde dat, toen namen de jongens uit hogere milieus de moderne sporten uit Engeland over. Net als daar werden er

⁴⁵ Ibidem 305.

⁴⁶ Ibidem 306.

⁴⁷ Maarten van Bottenburg, 'Verbreiding en onderscheiding – Enige hoofdlijnen in de sociale geschiedenis van de sport in Nederland' in: Wilfred van Buuren en Peter Jan Mol ed., In het spoor van de sport. Hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis (Haarlem 2000) 221-246 aldaar 221.

⁴⁸ Maarten van Bottenburg, 'Verbreiding en onderscheiding', 222.

⁴⁹ Ibidem 223.

eigen sportclubs opgericht. Zo werd er, net als in Engeland onderscheid gemaakt met het volk maar ook met de ouders. Ook in Nederland vielen de veranderingen in de sportwereld samen met de opkomst van de nationale staat. Door verbeterde transport en communicatiemiddelen werd het mogelijk om contact te hebben met mensen uit de andere kant van het land. Sport werd een van de factoren waarmee iedereen zich kon identificeren.

Het schaatsen en ijsvermaak, veelal een Friese aangelegenheid ontkwam niet aan de Engelse invloeden. De regels van het Engels schaatsen werden overgenomen en zo werd de amateurstatus verplicht, werden er grotere afstanden gereden op ronde banen en streden de schaatsers niet meer tegen elkaar maar tegen de klok. De heren van stand onderscheidden zich op deze manier van de volkse schaatsvermaken uit de regio. In deze vorm groeide het wedstrijdschaatsen uit tot een massale sport.⁵⁰

Hoe zat het met de Elfstedentocht? Kunnen we die bestempelen als een invented tradition? Zoals beschreven in het eerste hoofdstuk gaat tot nu toe het oudste spoor van de Elfstedentocht terug naar het jaar 1749. Halverwege de negentiende eeuw was het schaatsen van de tocht ingeburgerd in de Friese cultuur.⁵¹ De ridders die op één dag langs alle elf de steden van Friesland schaatsen werden geroemd om hun bijzondere prestatie. Om te bewijzen dat ze de tocht echt helemaal hadden gereden verzamelden ze handtekeningen van de kastelein van elke stad.⁵²

Het was Pim Mulier die ervoor zorgde dat er een officiële tocht werd georganiseerd. Met steun van Mindert Hepkema werd in 1909 de eerste officiële tocht gereden, die stond in het teken van de lange afstand en niet om de wedstrijd. Tegelijkertijd vond Mulier het een uitstekend idee om de gezondheid van het volk te verbeteren door het rijden van de Elfstedentocht. Ook hier werd het initiatief voor organisatie genomen door mensen van bovenaf en niet door de ridders van de Elfstedentocht zelf. Precies in de periode die Hobsbawm ziet als hoogtepunt van de invented tradition. Het lijkt erop dat op basis van deze gegevens de Elfstedentocht inderdaad gezien kan worden als een invented tradition. De al oudere traditie van het rijden van de Elfstedentocht kreeg op dit moment een nieuwe betekenis, een nieuwe traditie werd geboren.

Maar er zijn meer interessante ontwikkelingen te achterhalen. In Friesland werden en worden sporten beoefend die niet mondiaal zijn (bijvoorbeeld kaatsen en polsstokverspringen) met als hoogtepunt de Elfstedentocht. De tocht kan immers nergens anders verreden worden. Juist omdat deze sporten zo typisch Fries waren gingen

⁵⁰ Maarten van Bottenburg, 'Verbreiding en onderscheiding', 227.

⁵¹ Lolkama, De tocht der tochten 11.

⁵² Ibidem 27.

de Friezen op basis daarvan zich als aparte groep identificeren.⁵³ De Friese cultuur was in zijn nationalistische samenhang een construct van de negentiende eeuw. De modernisering van de samenleving ging gepaard met culturele traditionalisering.⁵⁴

Ook nu was het de elite die het idee bezigden dat de 'oeroude' Friese natie op grond van de geschiedenis iets heel eigens, iets Fries was. Losse historische elementen werden aan elkaar gekoppeld en kregen in deze Friese nationale cultuur een nieuwe betekenis. Deze betekenis hield een door alle Friezen gedeelde eigenheid in.⁵⁵ De oprichting van sportclubs zorgden ervoor dat vormen van volksvermaak werden getransformeerd tot sport maar de Elfstedentocht versterkte juist de status van Friesland als authentiek thuisland van het schaatsen, de nationale sport.⁵⁶ En hoewel er steeds meer interesse kwam uit andere delen van het land voor de Elfstedentocht bleef die tocht toch een Fries karakter houden.

In de periode die Hobsbawm beschrijft maakt dus ook de Elfstedentocht ontwikkelingen door die passen bij een invented tradition. In een wereld die snel veranderde trokken de Friezen zich juist terug en beriepen zij zich op hun al oude cultuur. Terwijl deze eigenlijk was samengesteld uit losse stukjes uit het verleden. De Elfstedentocht is geen nieuw uitgevonden traditie maar is wel steeds opnieuw ontdekt. Door de Friezen om zich een cultuur toe te eigenen aan de ene kant en aan de andere kant door de officiële organisatie onder leiding van Mulier. Dat zorgde ervoor dat niet alleen de Friezen de traditie van de Elfstedentocht voortzetten maar dat de Elfstedentocht kon uitgroeien tot massa-sport. Elke Elfstedentocht is anders, hoewel er tradities worden overgenomen uit het verleden geeft elke generatie schaatsers, publiek en organisatoren ook weer een eigen draai aan de tocht. De Elfstedentocht is van vroeger maar net zo goed van nu.

Verleden en heden

De officiële Elfstedentocht is ontstaan in een periode waarin gezocht werd naar een gezamenlijk verleden en naar continuïteit. Er was een periode waarin het leek dat de mensen geen behoefte hadden aan tradities en ze op een dag zouden verdwijnen. Vandaag de dag zijn tradities juist weer springlevend, ze zijn onderdeel van een levende, dynamische cultuur.⁵⁷ De omgang met tradities is anders dan bijvoorbeeld vijftig jaar

⁵³ Goffe Jensma en Pieter Breuker ed., Friese sport: tussen traditie en professie (Bornmeer 2009) 10.

⁵⁴ Jensma en Breuker ed., Friese sport: tussen traditie en professie 34.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Daniel Rewijk, 'Hurdridders & schaatsenrijders – Onbegrip op het ijs (1880-1890)' in: Goffe Jensma en Pieter Breuker ed., Friese sport: tussen traditie en professie (Bornmeer 2009) 63- 106 aldaar 63.

⁵⁷ Albert van der Zeijden, Levend Erfgoed. Vakblad voor public folkore & public history 6 nummer 1 (2009) 3.

geleden. Nog meer dan in het verleden geeft de huidige samenleving een nieuwe invulling aan tradities, het is niet meer vanzelfsprekend dat tradities worden overgenomen van de vorige generatie.

We leven in de periode waarin de wereld om ons heen razendsnel verandert. We worden geconfronteerd met massamedia, migratie en mondialisering, we zien steeds meer om ons heen dat anders is dan wijzelf. Dat zorgt ervoor dat het niet meer zo vanzelfsprekend is wat 'onze' eigen identiteit is.⁵⁸ Vanuit dat oogpunt is het helemaal geen vreemde gedachte dat ook nu, net als aan het einde van de 19^e eeuw er weer veel aandacht is voor tradities. Mensen gaan op zoek naar een manier om zich verbonden te voelen en met behulp van die tradities lukt dat ook. Die tradities zijn absoluut geen aloude tradities van ouders en voorouders maar een combinatie van oude en nieuw. De invented tradition van Eric Hobsbawm is dus ook nu nog van toepassing.

De Elfstedentocht is zo'n traditie die vandaag de dag gebruikt kan worden als lekker authentiek en onveranderd om weerstand te bieden aan de veranderende wereld om ons heen. Het feit dat de tocht al jaren niet verreden kon worden draagt daar alleen maar aan bij, voor steeds meer mensen is de Elfstedentocht een herinnering aan vroegere tijden. En elke keer als het een beetje gaat vriezen begint het te gonzen van de geruchten, zou het dan dit jaar toch...? Hoe langer het moment duurt hoe meer de Elfstedentocht een mytische status zal krijgen.

De vraag is of het erg is dat de invented tradition Elfstedentocht gezien wordt als authentiek immaterieel erfgoed waar door elke generatie een eigen betekenis aan gegeven kan worden. Nee, want het is bij uitstek een kenmerk van immaterieel erfgoed: verandering en betekenis geven. Het is de gemeenschap die betekenis geeft aan een traditie, zonder die gemeenschap zou de traditie ook niet voortbestaan. Het is belangrijk om deze inschatting te onthouden wanneer er gekeken worden naar de Elfstedentocht als immaterieel erfgoed in het volgende hoofdstuk.

⁵⁸ Gerben Westerhof en Cor van Halen, 'Het psychologisch proces van identiteitsvorming – Omgaan met tradities in tijden van verandering' in: Levend Erfgoed. Vakblad voor public folkore & public history 6 nummer 1 (2009) 12-18 aldaar 13.

De Elfstedentocht als immaterieel erfgoed

Opa Nauta heeft de tocht ooit eens gemaakt
In alleen een onderbroek en verder poedelnaakt

De elfstedentocht, in de bocht, met Berenburg, Berenburg⁵⁹

Dat de Elfstedentocht meer is dan een tocht voor schaatsenrijders met een groot uithoudingsvermogen staat vast. Voor slechts een paar honderd rijders is het rijden van de Elfstedentocht een wedstrijd. De vele duizenden toerrijders, voor wie het rijden van de Elfstedentocht toch ook echt een topsportprestatie is, drukken pas echt hun stempel op de tocht. Dat doen ze samen met de vele vele duizenden toeschouwers die langs de kant de helden van het ijs aanmoedigen, of via radio, televisie, internet en krant het spektakel volgen en kleur geven. Er speelt duidelijk meer dan alleen vorst, ijs en een paar schaatsen. Maar kan de Elfstedentocht hiermee in de categorie immaterieel erfgoed geplaatst worden?

Voor een antwoord op die vraag is het noodzakelijk om eerst de relatie tussen immaterieel erfgoed en volkscultuur bloot te leggen. Daarnaast is het zinvol om stil te staan bij enkele belangrijke begrippen. In een voorgaand hoofdstuk is al uitvoerig ingegaan op immaterieel erfgoed. De link naar volkscultuur is zo gelegd. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur is hét instituut dat zich hiermee bezig houdt. Volgens het instituut gaat Volkscultuur over de cultuur van het dagelijks leven vroeger en nu. Bij volkscultuur horen alledaagse dingen, gewoonten en gebruiken, tradities en rituelen, normen en waarden, roots en identiteit. Als wij het over belangrijke tradities en rituelen met geschiedenis hebben, spreken wij over immaterieel erfgoed. Volkscultuur is belangrijk cultureel erfgoed waarin de identiteit van een samenleving zichtbaar is.⁶⁰ Volkscultuur is dus heel breed, grofweg zijn er drie pijlers af te bakenen. Ten eerste gaat volkscultuur over mensen. Ten tweede gaat over context en betekenis en het gaat ten derde over het heden, maar ook over de historie. Er is altijd sprake van dynamiek en culturele uitwisseling. Het gaat over gewoonten en gebruiken die steeds weer opnieuw herrijkt worden in een veranderende samenleving.⁶¹ Veel van de specificaties die het instituut aan volkscultuur toekent komen dan ook overeen met immaterieel erfgoed zoals omschreven door UNESCO zoals omschreven in het voorgaande hoofdstuk.

Beiden spreken over praktijken en gewoonten, over identiteitsvorming, over overdragen van generatie op generatie, over interactie, tradities en het veranderende

⁵⁹ Finkers, *Finkers op een hoop* 60.

⁶⁰ Nederlands centrum voor Volkscultuur, 'Volkscultuur' (datum laatste wijziging onbekend) <http://www.volkscultuur.nl> (mei 2010).

⁶¹ Nederlands centrum voor Volkscultuur, 'Lezing' (versie 22 januari 2010) http://www.volkscultuur.nl/lezingen-ineke-strouken_109.html#link212 (mei 2010).

karakter. Maar toch zijn volkcultuur en immaterieel erfgoed niet hetzelfde. Immaterieel erfgoed hoeft niet altijd tot de categorie van volkscultuur te behoren en omgekeerd hoeft dat ook niet zo te zijn. Waar bij immaterieel erfgoed vaak het voortbestaan ervan bedreigd wordt terwijl daar bij volkcultuur geen sprake van hoeft te zijn. Bij volkscultuur gaat het ook veel minder om het beschermende karakter terwijl UNESCO daar bij immaterieel erfgoed wel grote nadruk op legt. Volkcultuur maakt deel uit van ieders leven, zonder dat we daar bij stil staan of ons er altijd bewust van zijn.

Schaatsen als volkcultuur

Schaatsers, Friezen en ook Nederlanders erkennen de Elfstedentocht als deel van hun cultuur. Op verschillende niveaus identificeren we ons met de Elfstedentocht. Let maar op de berichtgeving op televisie als het begint te vriezen, het nos-journaal zou er zo mee kunnen openen. Als de rayonhoofden bij elkaar dreigen te komen houdt heel Nederland de adem in. Zou het wel of zou het niet? Het gaat hier niet zozeer om alleen de praktijk van het schaatsen van een lange tocht, maar om alles wat daar omheen gebeurt. In een onderzoek naar de belangrijkste tradities (traditie wordt hier omschreven als het doorgeven van gewoonten en gebruiken. Het overhandigen van cultuur van de ene generatie aan de andere. Tradities vormen onbewust de ondergrond van ons dagelijks denken en handelen.⁶²) worden schaatsen en ijspret vaak genoemd en staan dat ook op nummer 19 in de top 100.

Maar niet alleen hiermee kun je concluderen dat de Elfstedentocht tot de (volks)cultuur van Nederland behoort. Wat schaatsen meer over het algemeen tot nationale volkscultuur maakt is het feit dat ijsvermaak zich al eeuwenlang niets aantrekt van traditionele religieuze scheidingen tussen bewoners van ons land. Van verschil tussen arm en rijk heeft ijspret zich ook nog nooit iets aangetrokken.⁶³ Het religieuze argument is vandaag de dag niet meer van toepassing maar in de tijd van bijvoorbeeld de verzuiling speelde dat nog een grote rol. Er bestond geen ijsbaan voor alleen katholieken of protestanten. Op de ijsbaan schaatste iedereen door elkaar. Dus ook rijk en arm, normaal gesproken gescheiden groepen konden elkaar op het ijs openlijk ontmoeten.

Niet alleen rijk en arm kregen de gelegenheid bij koud weer even gelijk te zijn aan elkaar. Dat gold ook voor mannen en vrouwen, op het ijs waren zij gelijk. Rond 1800 was het hardrijden op de schaats door vrouwen zeer populair. Ze reden in wedstrijdverband 140 meter om het hardst. Om geen tijd te verliezen werd de bovenkleding uit getrokken. Geheel tegen de principes van de keurige heren schaatsen

⁶² Nederlands Centrum voor volkscultuur, 'Jaar van de tradities 2009' (versie 2009) <http://www.traditie.nl> (mei 2010).

⁶³ Koolhaas, 'Schaatsen: onze nationale volkscultuur' 131-158 aldaar 133.

de vrouwen in onderrok. Dat was niet alleen onzedig maar ook gevaarlijk voorDe vrouwen konden rekenen op veel belangstelling, er werden zelfs tribunes gebouwd om het publiek de kans te geven de wedstrijd zo goed mogelijk te volgen. Als er om het hardst gereden werd, golden er geen zeden of gewoontes.⁶⁴

Dat het schaatsen alleen zo ontzettend populair is bij de autochtone bevolking van Nederland lijkt ook achterhaald. In het huidige multiculturele Nederland zijn ook de immigranten vertegenwoordigd in het schaatsen. Schrijver Kader Abdolah, schreef in de Volkskrant een column over zijn ervaringen bij de laatste Elfstedentocht.⁶⁵ Hij associeert het enthousiasme voor de Elfstedentocht, net als het vieren van verjaardagen, voetbalkampioenschappen en fietsen als iets typisch voor de Nederlandse cultuur. Hij baseert zijn beeld over Nederland op onder andere het enthousiasme, trots en saamhorigheid van de Elfstedentocht.

In zijn column schrijft hij: 'Eenmaal in mijn verblijfstad, ging ik niet meteen naar huis, maar liep ik in het donker naar een verlaten plek op de gracht om te leren schaatsen. Ik ging op het ijs en reed, De angst domineerde, maar de tocht was van mij.'⁶⁶ In de winter bezoeken schoolklassen gezamenlijk de ijsbaan voor een paar rondjes op het gladde ijs. Het ijs heeft er nog nooit zo gekleurd uitgezien. Het is waarschijnlijk een kwestie van tijd voor, net als bij het voetballen, ook talenten van bijvoorbeeld Marokkaanse komaf toetreden tot de kernploeg van het Nederlandse schaatsen.

Er kan met zekerheid gezegd worden dat het schaatsen in Nederland deel uitmaakt van de cultuur. Dat blijkt niet alleen uit het feit dat veel mensen actief de sport beoefenen, maar ook en misschien wel vooral, uit de verhalen die over het schaatsen bestaan. Uit alles wat er om het schaatsen heen gebeurt. Zeker nu het de afgelopen twee winters weer heeft gevoren en de ijzers weer uit het vet gehaald konden worden is de aandacht voor ijspret enorm toegenomen.⁶⁷

Voldoen aan de definitie

Keren we nu terug naar de Elfstedentocht. Die verreden wordt in de provincie waar deze schaatscultuur het meeste leeft. Onlosmakelijk is die schaatscultuur in Friesland verbonden met de Elf steden. In de eerste plaats was de schaats, net als in de rest van het land, het snelste vervoermiddel van die tijd. Maar een prestatie die onmogelijk was zonder ijs was het bezoeken van alle elf Friese steden op slechts één dag. Kunnen we op dat stukje Friese cultuur het label immaterieel erfgoed plakken? Of blijft het niet meer dan een onderdeel van de volkscultuur?

⁶⁴ Ibidem147.

⁶⁵ Kader Abdolah, *Mirza* (Breda 1998) 76.

⁶⁶ Abdolah, *Mirza* 77.

⁶⁷ Nederlands centrum voor Volkscultuur, 'Lezing' (versie 22 januari 2010) http://www.volkscultuur.nl/lezingen-ineke-strouken_109.html#link212 (mei 2010).

De Elfstedentocht past binnen de definitie van UNESCO, van de vijf domeinen waarin UNESCO onderscheid maakt past de tocht in twee en misschien wel drie domeinen. Het eerste domein waarin de Elfstedentocht past is het domein van sociale gewoonten, rituelen en feestelijke gebeurtenissen. Er kan geen twijfel over bestaan dat er een feest plaats vindt als de Elfstedentocht verreden wordt. Niet alleen rond het parcours van de tocht vieren mensen feest met muziek, zang, een alcoholische versnapering en niet te vergeten, het aanmoedigen van de rijders. Maar ook elders in het land komen mensen samen om te kijken en mee te vieren. Ook zijn er een aantal rituelen rondom de Elfstedentocht. Rituelen die iedereen kent, het verdienen van een kruisje bij het uitrijden van de tocht, het startschot vroeg in de morgen, het stempelen onderweg. Er zijn ook talloze tradities (al dan niet uitgevonden) die niet in beeld zijn maar voor de individuele rijder van groot belang zijn.

In het voortgaande hoofdstuk werd al duidelijk dat de traditie van de Elfstedentocht gezien kan worden als een invented traditon. Wanneer UNESCO de Elfstedentocht op de lijst zou plaatsen gaat er dus geen eeuwenoude authentieke traditie op de lijst maar een dynamische eigentijdse traditie.

Het tweede domein waarin de Elfstedentocht geplaatst kan worden is het domein van orale tradities en uitdrukkingen. Talloze verhalen zijn verzameld en opgetekend in verschillende boeken. Er zijn liedjes en gedichten geschreven. Sommige verhalen zijn bij een groot publiek, landelijk, bekend, zoals de barre Elfstedentocht van 1963. Andere verhalen hebben bekendheid binnen een kleinere groep. De groep van schaatsers die mochten deelnemen bijvoorbeeld, of de groep vrienden die met elkaar voor de buis zaten of van de hoteleigenaar die een hotel vol schaatsers ontving. Weer andere herinneringen worden verteld binnen een familie van generatie op generatie. De Elfstedentocht kan een stempel op het leven drukken.

Misschien kan zelfs het domein van ambachtelijke vaardigheden wel toegepast worden op de Elfstedentocht. Er zijn tot en met 1997 schaatsers gesignaleerd die op houten schaatsen de Elfstedentocht hebben volbracht. Onduidelijk is of het om originele Friese doorlopers (anno 1875) ging. Maar mocht dat het geval zijn zullen bij het maken van die schaatsen traditionele ambachtelijke vaardigheden komen kijken.

UNESCO wijst er in de definitie ook op dat immaterieel erfgoed op verschillende niveaus erkend kan worden. Gemeenschappen, groepen of in sommige gevallen zelfs individuen. Ook bij de Elfstedentocht zijn die verschillende lagen te zien. Ten eerste de collectieve beleving van de Elfstedentocht door mensen in heel Nederland. Ten tweede is er de collectieve beleving van de mensen die erbij zijn op het moment dat de tocht wordt gereden. Voor de Friezen is het weer anders, zij staan voor even wereldwijd in de belangstelling. Dan zijn er nog de individuen die de tocht rijden of meemaken.

Op de lijst?

De Elfstedentocht past dus op drie verschillende manieren binnen de definitie van UNESCO. Maar het is niet voldoende om aan de definitie te voldoen om ook daadwerkelijk in aanmerking te komen voor de werelderfgoedlijst. UNESCO stelt nog meer eisen. In het vorige hoofdstuk kwam al aan bod dat UNESCO de lijst in twee delen heeft gesplitst. Voor de eerste lijst, voor het immaterieel erfgoed in nood of gevaar komt de Elfstedentocht niet in aanmerking. Het evenement dreigt niet te verdwijnen maar is juist ontzettend populair. De enige bedreiging is het veranderende klimaat. Het ontbreken van lange periodes met strenge vorst zorgt ervoor dat er al dertien jaar niet langs de elf steden is gereden.

Het uitblijven van voldoende vorst is nu juist een factor dat er voor zou kunnen zorgen dat de Elfstedentocht in gevaar komt. Wat als er nooit meer een lange periode van vorst aanbreekt? Dan is vastlegging op een lijst wel een optie, als herinnering aan dat prachtige evenement. Zodat ook als er geen mensen meer zijn die het kunnen vertellen, volgende generaties kennis nemen van dit stukje unieke cultuur.

Op een plekje op de representatieve lijst van immaterieel erfgoed van de mensheid maakt de Elfstedentocht meer kans. Deze lijst is er niet om te voorkomen dat het erfgoed anders zal verdwijnen maar om in kaart te brengen welk immaterieel erfgoed er is. Deze lijst moet het bewustzijn, de betekenis en de zichtbaarheid van immaterieel erfgoed vergroten. In eerste instantie lijkt de Elfstedentocht dan prima geschikt om een plekje te krijgen.

Maar toch kunnen er vraagtekens gezet worden bij de vermelding van de Elfstedentocht. Want de tocht is al bekend, de populariteit bewijst dat mensen zich bewust zijn van de Elfstedentocht, er is (meer dan) genoeg aandacht voor. De vele boeken en films over de Elfstedentocht en de aandacht in de media zijn daar het bewijs van. In het schaatsmuseum in Hideloopen krijgen de verhalen over de Elfstedentocht een 'materiële' vertaling.

Zou de populariteit niet juist voor bedreiging zorgen? De toenemende aandacht kan er ook toe leiden dat de Elfstedentocht een heel ander evenement zal worden. Nu al gaan er stemmen op die waarschuwen voor de commercie, die vanaf 1985 massaal op de Elfstedentocht zijn gedoken. Dan nog is het de vraag of dit erg is. Als de gemeenschap die het erfgoed van de Elfstedentocht daar geen probleem in ziet moet daar vooral niet door de overheid worden ingegrepen.

Een ander bewijs komt uit de sportieve hoek, aan de Elfstedentocht mogen 'maar' 16000 schaatsers deelnemen, zij moeten lid zijn van de Vereniging Friesche Elf steden. Er is een wachtlijst om lid te worden en zelfs dan is de schaatser niet zeker van een startbewijs, de rijders zijn afhankelijk van startkans en loting. Opnieuw een teken

dat de populariteit van de Elfstedentocht groot is. Het zichtbaar maken en promoten is dus totaal niet van toepassing op de Elfstedentocht.

Dat neemt niet weg dat de Nederlandse afdeling van UNESCO een makkelijke taak heeft aan de Elfstedentocht, het evenement maakt en houdt zichzelf zichtbaar en daarmee verdient de tocht juist een plekje op een dergelijke lijst. Eigenlijk kan Nederland niet om de Elfstedentocht heen, zo hoort de tocht bij ons land. Het vermelden op een lijst voor immaterieel erfgoed zou dit onderdeel van onze cultuur bevestigen en verstevigen.

Het punt van toetreding tot de UNESCO werelderfgoedlijst voor immaterieel erfgoed kan ook vanuit een ander standpunt gezien worden. Want is het niet te laat om pas in te grijpen als het mis gaat of mis dreigt te gaan? Waarom komt de enorme belangstelling pas als het al bijna te laat is. Was het daarvoor niet belangrijk. Wellicht ligt er een taak voor UNESCO, wereldwijd maar ook in Nederland om ervoor te zorgen dat het bewustzijn er al eerder is, dat de mensen in Nederland zich meer bewust zijn van hun immateriële erfgoed. Ook bij materieel erfgoed heeft er een verschuiving plaats gevonden, er is niet alleen aandacht voor datgene dat dreigt te verdwijnen. In de plannen voor een nieuwe monumentenwet wordt veel aandacht gegeven aan vooruitzien, aan de toekomst. In dat geval is er geen bezwaar, dan hoeven we niet te wachten tot het moment dat het te laat is en kan de Elfstedentocht nu genoemd worden. Gewoon omdat de tocht er is en er ook in de toekomst zal blijven.

Een derde punt is het label immaterieel erfgoed, moeten we dat wel toekennen aan de Elfstedentocht? Is de Elfstedentocht niet gewoon een onderdeel van de volkscultuur van Nederland? Heeft de tocht er wel baat bij om genoemd te worden op zo'n lijst? Wellicht brengt de toekenning alleen maar problemen met zich mee. Nog meer bekendheid betekent nog meer publiek, nog meer mensen die de Elfstedentocht willen rijden. Nog meer media-aandacht. Zou juist dan het informele en ongedwongen karakter van de Elfstedentocht niet verdwijnen? Het spontane zou wellicht verdwijnen waardoor het predicaat immaterieel erfgoed geen toegevoegde waarde heeft.

Toch zou het 'label' immaterieel erfgoed wel iets kunnen bijdragen aan de Elfstedentocht. Wie nu over de Elfstedentocht praat denkt in eerste instantie vooral aan het sportevenement. Aan het fysieke schaatsenrijden. De herinneringen, tradities, rituelen en verhalen zijn er volop maar nog onvoldoende wordt stilgestaan bij de betekenis hiervan. Daar zou nog veel meer mee gedaan kunnen worden.

Conclusie

In dit hoofdstuk is stilgestaan bij de betekenis van het begrip immaterieel erfgoed in relatie tot de Elfstedentocht. Hoewel de tocht in eerste instantie lijkt te passen binnen de omschrijving en kenmerken van immaterieel erfgoed ligt het toekennen ervan een beetje complexer. Duidelijk werd dat de Elfstedentocht behoort tot de volkscultuur

van Nederland. Bescherming ervan lijkt overbodig omdat het evenement ontzettend populair is. Om die reden is ook promotie onnodig. Maar het vastleggen van de Elfstedentocht in de conventie voor immaterieel erfgoed zal er ook voor zorgen dat toekomstige generaties ervan zullen genieten, of het nu wel of niet zal vriezen. Er liggen nog zoveel kansen open om naast het sportieve element ook te genieten van de veelzijdigheid van de Elfstedentocht. Juist het 'label' immaterieel erfgoed zal zorgen voor extra bewustwording. Niet alleen van de Elfstedentocht maar ook van immaterieel erfgoed als geheel. Een kritische houding zal ervoor zorgen dat de discussie over immaterieel erfgoed 'levend' blijft en dat is nu juist de bedoeling!

Erfgoed en identiteit

In 2007 presenteerde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) het rapport 'Identificatie met Nederland' dat verslag doet van een onderzoek naar de Nederlandse identiteit. Prinses Máxima deed tijdens die presentatie uitspraken die veel stof deden opwaaien. Ze sprak:

*'Maar 'de' Nederlandse identiteit? Nee, die heb ik niet gevonden. Nederland is: grote ramen zonder gordijnen, zodat iedereen goed naar binnen kan kijken. Maar ook: hechten aan privacy en gezelligheid. Nederland is: één koekje bij de thee. Maar ook: enorme gastvrijheid en warmte. Nederland is: nuchterheid en beheersing. Pragmatisme. Maar ook: samen intense emoties beleven.'*⁶⁸

Het kwam Máxima op veel kritiek te staan, de discussie over identiteit en identiteitsvorming laaide weer heftig op. Bestaat er wel zoiets als een nationale identiteit? Het is niet de eerste keer dat er debat gevoerd wordt rond nationale identiteit. De geschiedenis bewijst dat interne en externe ontwikkelingen in Nederland er de laatste twee eeuwen voor hebben gezorgd dat identiteit opnieuw is gedefinieerd.⁶⁹ Ook nu lijken we op een punt aangekomen dat het begrip identiteit toe is aan vernieuwing. Dat komt door maatschappelijke ontwikkelingen als globalisering, europeanisering, individualisering en multiculturalisering.⁷⁰

UNESCO stelt dat immaterieel erfgoed gemeenschappen, groepen en individuen een gevoel van identiteit geeft. Om na te gaan of dit zo is zal in dit hoofdstuk worden stilgestaan bij het begrip identiteit. Maar wat is dan precies identiteit? De dikke Van Dale geeft de uitleg: bewijzen dat men de persoon is voor wie men zich uitgeeft, of: eigen karakter.⁷¹ Dat klinkt logisch, maar zo simpel is het toch niet. Identiteit is een complex begrip wat we vaak tegenkomen zonder stil te staan bij de betekenis ervan. Omdat het bij immaterieel (en materieel) erfgoed een belangrijke rol speelt is het noodzakelijk om in kaart te brengen waar het precies over gaat. Identiteit is een breed begrip, er zou gemakkelijk een complete scriptie aan gewijd kunnen worden. Daar is hier geen ruimte voor, toch zal er in dit hoofdstuk kort worden ingegaan op enkele belangrijke punten met betrekking tot identiteit en de relatie met erfgoed en geschiedenis.

⁶⁸ Het Koninklijk huis, 'Toespraken', (versie 24 september 2007) http://www.koninklijk-huis.nl/Actueel/Toespraken/Toesprakenarchief/2007/Toespraak_van_Prinses_Maxima_24_september_2007.html (mei 2010).

⁶⁹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Identificatie met Nederland* (Amsterdam 2007) 11.

⁷⁰ WRR, *Identificatie met Nederland* 21.

⁷¹ Van Dale, 'Online woordenboek', (versie mei 2010) <http://www.vandale.nl/vandale/zoekservice.do?selectedDictionary=nn&selectedDictionaryName=Nederlands&searchQuery=identiteit>.

Wie ben ik? Is misschien wel de belangrijkste vraag rondom identiteit. Gevolgd door: Wie zijn wij? En, waar kom ik/wij vandaan? De woorden 'ik' en 'wij' geven al aan dat identiteit betrekking heeft op zowel het individu als het contact met anderen, met de sociale omgeving. De sociale wetenschapper Woodward definieert identiteit dan ook als 'Identity involves the interrelationship between the personal and the social.'⁷² Wie je bent wordt dus niet alleen bepaald door het individu maar juist ook door interactie in de sociale ruimte. Je kunt hieruit concluderen dat identiteit een constructie is, identiteit ontstaat door allerlei factoren.

Dat maakt identiteit ook dynamisch, gedurende je hele leven blijft je je identiteit ontwikkelen. Identiteit is nooit 'af', de betekenis ervan is altijd onderhevig aan mechanismen en wetten van het sociale verkeer.⁷³ Maar ook door de verschillende gebeurtenissen om ons heen. Die dynamiek betekent niet dat identiteit voortdurend aan het veranderen is. Voor een deel vormt onze identiteit zich door de geschiedenis. Ook geschiedfilosoof Franks Ankersmit merkt op dat identiteit niet voor altijd vast ligt. Wie de Nederlandse identiteit wil achterhalen moet de geschiedenis in: Wie wil weten wie wij zijn, en wat onze identiteit is, die moet daarvoor bij de geschiedenis te rade gaan. In één woord: onze identiteit ligt in onze geschiedenis.⁷⁴ Al het zinvol handelen, door wie dan ook, moet voortkomen uit erkenning van de eigen identiteit. Is er geen geschiedenis, dan ook geen identiteit aldus Ankersmit. Hij is niet de enige die het identiteit en geschiedenis aan elkaar verbindt. Om te bepalen wie ze zijn richten mensen en groepen zich, al dan niet bewust, tot het verleden. Aan de hand van historische informatie formuleren we wie 'we' zijn.⁷⁵

Daarnaast is identiteit ook een paradoxaal begrip. Identiteit verwijst naar wat mensen bindt maar tegelijkertijd ook wat mensen juist scheidt. Je identiteit vormen is aansluiting zoeken bij gelijken maar ook uitsluiten wie er niet bijhoren, over insluiting en uitsluiting. Een wij/zij scheiding ligt dan op de loer. Daar hoeft overigens geen wij *of* zij conflict uit voort te komen. Er kan ook gedacht worden in termen van wij *en* zij. In het eerste geval sluit het een het ander uit, in het tweede geval zal er juist gewezen worden op overeenkomsten tussen de verschillende groepen. Een ander paradoxaal kenmerk van identiteit is dat er enerzijds sprake is van continuïteit en anderzijds van verandering. Er is een ontwikkeling in de tijd, maar ook een mate van gelijk blijven.⁷⁶

Voortgaand hierop stelt Chris Lorentz dat mensen en groepen hun identiteit dan ook niet 'vinden' maar zij 'vormen' hun identiteit. Ze combineren heden, verleden en

⁷² Kath Woodward, Understanding Identity (Londen 2002) 16.

⁷³ WRR, Identificatie met Nederland 39.

⁷⁴ Frank Ankersmit, 'Maxima maakt denkfout', (versie oktober 2007) http://www.nrc.nl/opinie/article1848165.ece/Prinses_Maxima_maakt_denkfout (mei 2010).

⁷⁵ Maria Grever en Kees Ribbens, Nationale identiteit en meervoudig verleden (Amsterdam 2007) 23.

⁷⁶ Grever en Ribbens, Nationale identiteit en meervoudig verleden 23.

toekomst om hun identiteit samen te stellen. Identiteit is hiermee ook een gelaagd begrip. Mensen vormen individueel een identiteit maar kunnen tegelijkertijd ook deel uitmaken van een collectieve identiteit. Een individu kan ook weer onderdeel van meerdere collectieve identiteiten zijn. Een collectieve identiteit kan zich vormen op meerdere niveaus: lokaal, nationaal, misschien zelfs op Europees niveau. Een voorbeeld: Iemand kan zowel man, student, Groninger, Nederlander en Europeaan zijn. Uit het voorgaande zou dus opgemaakt kunnen worden dat nationale identiteit niet (meer) bestaat. Maar is dat zo? Sluit de ene identiteit de ander uit? Bestaat *de* Nederlandse identiteit eigenlijk wel?

Nationale identiteit

Historicus Willem Frijhoff wijst ook op de vele verschillende identiteiten waar mensen deel van uitmaken. Zo hebben we sociale, professionele, politieke, economische, religieuze identiteiten. En ook een deelidentiteit op het gebied van cultuur, burgerschap en sport.⁷⁷ Deelidentiteiten kunnen overlappen, naarmate er meer deelidentiteiten gedeeld worden, groeit volgens Frijhoff de culturele cohesie. Nationale identiteit zou in dit geval het toppunt van die overlapping zijn. Al eerder werd gewezen op het constructieve karakter van identiteit. Eeuwenoude aandoende tradities, zoals bijvoorbeeld de Schotse kilt, werden in de negentiende eeuw 'uitgevonden' en ingezet om een nationale identiteit te vormen.

Het mag duidelijk zijn dat ook nationale identiteit niet bestaat uit één enkele dimensie. Ook nationale identiteit is een multidimensionaal verschijnsel. De WRR heeft alle dimensies teruggebracht en onderscheidt zes opvattingen:

1. Territoriale en ruimtelijke opvatting: de inwoners en het land horen bij elkaar.
2. Etnische opvatting: de nadruk ligt op de oorspronkelijke gemeenschap en cultuur.
3. Culturele opvatting: nationale identiteit als culturele gemeenschap. Wie wij zijn en waar we voor staan.
4. Statelijke benadering: Het geheel van wetten, normen, rechtsstatelijke beginsels dat van een natie ook een politieke gemeenschap maakt.
5. Modernistische opvatting: Natievorming als resultaat van een proces van modernisering. Natievorming als belang voor de economie.
6. Een door mensen geconstrueerde identiteit: een natie kan alleen bestaan als de leden daarin geloven.⁷⁸

Net als bij de begripsverkenning over identiteit eerder dit hoofdstuk komt het dynamische en gelaagde aspect bij nationale identiteit zeer duidelijk terug. De

⁷⁷ Willem Frijhoff, Dynamisch erfgoed (Amsterdam 2007) 42.

⁷⁸ WRR, Identificatie met Nederland 43.

gelaagdheid maakt het lastig en zou kunnen betekenen dat er geen nationale identiteit kan bestaan. De WRR spreekt dan ook liever van identificaties dan over identiteit. Want ook nationale identiteit wordt gevormd door identificatieprocessen. Frijhoff gebruikt om dit duidelijk te maken antropoloog en politicoloog Benedict Anderson: een concrete groep mensen die, in wisselwerking met hun zelfbeeld en het beeld dat de anderen van hen smeden, even concrete regels van toebehoren, rolvulling en uitsluiting formuleren en ook feitelijk hanteren.⁷⁹ Met andere woorden, de identiteit van een gemeenschap hangt af van hoe zij zichzelf zien en de wisselwerking met anderen. Aan de hand daarvan maken zij praktische afspraken.

Het kwam ook de WRR op veel kritiek te staan, politici als Geert Wilders en Rita Verdonk sprongen op de barricade en verdedigden *de* Nederlandse nationale identiteit. Of deze nu wel of niet bestaat doet er eigenlijk niet zoveel toe. Het samenstel van alle deelidentiteiten vormt onze identiteit als groep, land of werelddeel.⁸⁰ Dat kunnen we voor een deel dus zelf bepalen en voor een deel zal dat bepaald worden door ons verleden. Het één hoeft het ander niet uit te sluiten, deelidentiteiten kunnen elkaar aanvullen. Een vraag die nog niet gesteld is met betrekking tot identiteit is: Wat wil ik worden? Wat willen we worden? Die vraag heeft met de toekomst te maken. Zolang mensen zich verbonden met elkaar blijven voelen zal er een collectieve identiteit blijven bestaan.

Wel of geen nationale identiteit, feit is dat mensen er graag bijhoren. Mensen identificeren zich graag met anderen. Bewust of onbewust helpt identificatie de mens om zich te oriënteren, om te denken, te voelen en te begrijpen. Dat is ook logisch, niemand kan alles zelf uitzoeken en leren. Je bent altijd afhankelijk van de mensen om je heen. Daarnaast zijn mensen op zoek naar erkenning en zelfvertrouwen. Een prestatie van de groep voelt als een 'eigen' prestatie.⁸¹ Denk maar aan het Nederlands Elftal, als ze de finale van het WK winnen hoor je veel mensen zeggen: 'We hebben gewonnen'. Maar deze sociale erkenning kan ook omgekeerd werken. Als er één persoon of klein deel van de groep negatief is het nieuws komt, worden vaak generalisaties gemaakt en is ineens de hele groep slecht. Een derde reden waarom mensen op zoek gaan naar identificatie is emotionele binding.⁸² Ze gaan op zoek naar verbondenheid en saamhorigheid.

Het is helder dat individuen, groepen en gemeenschappen hun identiteiten construeren aan de hand van verschillende aspecten. Het verleden speelt daar, bewust en onbewust, een belangrijke rol in. Het verleden is aanwezig in verschillende gedaantes. In verhalen, monumenten, in het landschap, in de taal, in tradities, musea en noem maar

⁷⁹ Willem Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning' Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden 107 (1993) 614-634, aldaar 625.

⁸⁰ Frijhoff, Dynamisch erfgoed 58.

⁸¹ WRR, Identificatie met Nederland 48

⁸² Ibidem.

op. Ons erfgoed draagt bij aan onze identiteit. Erfgoed (zowel materieel als immaterieel) versterkt onze identiteit, zorgt ervoor dat we ons onderscheiden en maakt ons uniek.⁸³ Erfgoed kan gezien worden als de drager van collectieve herinneringen, zowel positief als negatief.⁸⁴ Die collectieve herinneringen uiten zich in bijvoorbeeld tentoonstellingen in musea of verhalen op de televisie.

Uit de bovenstaande identiteitsverkenning valt te concluderen dat identiteit een complex begrip is. De ophef over de uitspraken van Maxima zijn daar het bewijs van. Ook werd duidelijk dat identiteit een containerbegrip is, bestaande uit meerdere componenten. Identiteit is een constructie en aan veranderingen onderhevig. Mensen hebben verschillende deelidentiteiten, die elkaar op verschillende niveaus kunnen overlappen. Door alle verschillende identiteiten stellen velen de vraag of er nog wel een nationale Nederlandse identiteit bestaat. De Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid pleit er voor om niet te spreken van nationale identiteit maar identificatie met Nederland. Dat sluit geen groepen uit en zorgt wellicht voor meer begrip. Of deze nationale identiteit wel of niet bestaat, duidelijk is geworden dat mensen zich om verschillende redenen willen identificeren. Erfgoed is een van de onderdelen waar zij zich mee kunnen identificeren. Nu het duidelijk is dat identiteit een constructie is zal in een volgend hoofdstuk worden ingegaan op de rol van de Elfstedentocht in dit proces

⁸³ Van der Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger' 15.

⁸⁴ Ibidem.

Sport is erfgoed?

In Nederland zijn ruim vier en half miljoen mensen actief aan het sporten. Ze zijn aangesloten bij een geregistreerde vereniging. Naast de georganiseerde sporters zijn er nog enkele miljoenen die actief sporten maar zich niet hebben aangesloten bij een club. Bij elkaar zijn dat meer dan 10 miljoen mensen die minstens 1 sport beoefenen.⁸⁵ Dan zijn er ook nog de passieve sporters, vele mensen volgen belangstellend de actieve sporters via radio en televisie maar ook door wedstrijden te bezoeken. De overheid stimuleert sporten, want sporten is goed voor de gezondheid. Maar ook ziet de overheid sport als kans om de samenhang in onze maatschappij te vergroten en ziet (top)sport als nationale trots.⁸⁶

Dat is lang niet altijd zo geweest, sport was in Nederland lange tijd individueel goed, een particuliere zaak. Hoewel de overheid het plezier en de ontspanning van sport toekende bemoeide de overheid zich er verder niet mee.⁸⁷ Tot ver in de twintigste eeuw werd sport zelfs gezien als tegenstrijdigheid van goede zeden en als vorm van verdwazing. De sportgeschiedenis van Nederland werd niet in kaart gebracht. Maar langzamerhand komt hier verandering in. Het besef begint te komen dat sport meer is dan alleen lichamelijke oefeningen doen waarbij je kracht, vaardigheid en inzicht nodig is. Sport heeft tegenwoordig een veel bredere betekenis.

Denk alleen al aan de economische betekenis van sport, er gaan in de sportwereld enorme bedragen om. Met name in het voetbal in Nederland zijn gigantische bedragen gemoeid. Een onderzoek aan de universiteit van Amsterdam wees uit dat er jaarlijks miljarden in de sport omgaan. In de Nederlandse taal komt het woord sport veel vaker voor dan vijftig jaar geleden en er verschijnen veel boeken (en inmiddels ook tijdschriften) over sport.

Dat sport ook leeft in de 'hogere' kringen van de samenleving bewijst onder andere kroonprins Willem-Alexander, hij schaatste de Elfstedentocht en is actief in het Internationaal Olympisch Comité. Sportbeoefening is niet alleen meer voor de 'lagere' klassen, bijna alle bevolkingsgroepen in Nederland zijn vertegenwoordigd. Een van de grootste sporters van Nederland refereerde aan het belang van sportgeschiedenis. In NRC handelsblad vertelde Johan Cruijff: 'Je hebt toch een armoedig leven als je de

⁸⁵ Rijksoverheid, 'Onderwerpen: Sport' (versie juni 2010) <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/sport> (juni 2010).

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Maarten van Bottenburg en Kees Schuyt, De maatschappelijke betekenis van sport (Arnhem 1996) 3.

herinneringen aan het verleden niet doorgeeft aan je kinderen? Je moet ze niet in een schoenendoos op zolder leggen.⁸⁸

Het maatschappelijk belang van sport lijkt uit het voorgaande bewezen te zijn, we kunnen er niet meer omheen. Johan Cruijff ging zelfs een stapje verder. Hij wilde zijn voetbalherinneringen doorgeven aan het nageslacht. Daarmee wees hij niet alleen op de maatschappelijke betekenis van sport, maar ook de culturele betekenis ervan. Ook in de wereld van wetenschap neemt de aandacht voor sport toe, een aantal studies naar sportgeschiedenis heeft al plaatsgevonden. Nu zijn we tien jaar verder dan de uitspraken van Johan Cruijff en zijn we op een punt gekomen waarop we ons kunnen afvragen of sport inmiddels tot het cultureel erfgoed van Nederland behoort.

De erfgoedwereld is voortdurend in beweging. Er wordt constant discussie gevoerd: wat bewaren we wel voor de toekomstige generaties en wat niet? En hoe moet het erfgoed dan bewaard worden? Erfgoed is nooit af. Er zal geen moment komen dat al het cultureel erfgoed van Nederland en de wereld in kaart is gebracht en er maatregelen opgesteld zijn om het erfgoed in stand te houden. Dat moment zal er nooit komen omdat de opvattingen over cultureel erfgoed regelmatig veranderen. Nieuwe thema's worden verkend. Sport is één van die thema's die steeds meer aandacht krijgt binnen de erfgoedsector.

Nieuw Erfgoed

Er wordt ook wel gesproken over nieuw erfgoed. Dat begrip duikt vaak op, maar wat is het eigenlijk? Instituut Collectie Nederland doet (onder andere) onderzoek naar nieuw erfgoed. Het ICN definieert nieuw erfgoed als erfgoed aan en achter de verzamelhorizon van de gevestigde museum-en erfgoedwereld. Veel nieuw erfgoed ontstaat in onderdelen en aspecten van de cultuur die zich moeilijk laat musealiseren (het bewaren van een voorwerp is nu eenmaal makkelijker dan het bewaren van de functie van dat voorwerp).⁸⁹ Immaterieel erfgoed is dan ook een goed voorbeeld van dit nieuwe erfgoed. Welke waarde en betekenis er gegeven wordt aan erfgoed hangt vaak af van de omgeving en het gebruik. Ook bij nieuw erfgoed spelen context, gebruik en authenticiteit een grote rol.⁹⁰ Nieuw erfgoed ontstaat ook door maatschappelijke veranderingen. Die volgen elkaar tegenwoordig in rap tempo op. Vaak zonder dat we het door hebben brengt dat ook culturele veranderingen met zich mee. Denk maar aan de

⁸⁸ Robbert Misset, 'Herinneringen doe je niet in een schoenendoos' NRC handelsblad 19 maart 1999.

⁸⁹ Instituut Collectie Nederland, 'Nieuw Erfgoed' (versie november 2009) http://www.icn-kennisdossiers.nl/idnex.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=8&item_id=91 (juni 2010).

⁹⁰ Ibidem.

digitalisering door de komst van computer en internet. Hoe vanzelfsprekend het gebruik ervan is, ze hebben grote veranderingen met zich meegebracht.

De vraag of sport tot het cultureel erfgoed van Nederland behoort is hiermee nog niet beantwoord. Als er vanuit gegaan wordt dat sport onder de overkoepelende term nieuwe erfgoed geplaatst kan worden valt daar het een en ander over te zeggen. Ten eerste lijkt sport zich inderdaad nog achter en aan de verzamelhorizon van de gevestigde erfgoedwereld te bevinden. De aandacht voor sport (anders dan het beoefenen en kijken ernaar) neemt toe maar voor musea is het (nog) niet vanzelfsprekend om zich hiermee bezig te houden.

Ten tweede laat sport zich op het eerste gezicht ook lastig musealiseren. Hoe bewaar je een sport? Nog lastiger, hoe bewaar je een sport die niemand meer beoefent? En hoe breng je de geschiedenis van die sport? Het derde punt is de betekenis van de omgeving en het gebruik. Bij sport speelt de context een enorm belangrijke rol. Sport kan niet puur gezien worden als lichamelijke inspanning. De omstandigheden waaronder en met wie het gebeurt zijn van groot belang. Ook de voorwerpen waarmee de sport in sommige gevallen wordt uitgeoefend kunnen daar niet van worden losgezien. Tot slot spelen de maatschappelijke veranderingen ook een rol. De veranderende samenleving heeft invloed op het verenigingsleven. Sportclubs draaien vaak op vrijwilligers en hebben het in deze tijd van individualisering niet makkelijk. Op basis van deze vier punten behoort sport tot nieuw erfgoed en verdient het gespecialiseerde aandacht.

Het probleem van definiëren

Hierboven is al een klein beetje vooruitgekeken en voorzichtig vast gesteld dat sport tot de categorie nieuw erfgoed behoort. Nog niet is stilgestaan bij het begrip sport. Want wat verstaan we onder sport? Net als bij ieder begrip bestaan er van sport verschillende definities. In deze scriptie is het verstandig even stil te staan bij de begripsbepaling omdat sport een breed begrip is en het hanteren van een bepaalde definitie invloed heeft op het onderzoek over de Elfstedentocht.

De verschillen in definiëren zijn groot en variëren van zeer nauw tot zeer ruim. Zo was lange tijd het criterium dat met sport geen geld verdiend mocht worden. Maar dat criterium gaat vandaag de dag natuurlijk niet meer op. Sportwetenschapper Ruud Stokvis omschrijft sport als fysieke activiteiten die in wedstrijdvorm plaatsvinden, volgens formele, gestandaardiseerde en algemeen aanvaarde regels.⁹¹ Denksporten als dammen en schaken zijn binnen deze definitie dus geen sporten. Sportfilosoof Johan Steenbergen schreef een proefschrift over het sportbegrip. Maar ook hij kwam niet tot een sluitende definitie. Steenbergen omschrijft sport aan de hand van drie peilers: spel, wedijver en bewegen. Opnieuw worden dan veel activiteiten die doorgaans als sport

⁹¹ Theo Stevens, In de greep van de sport (Amsterdam 2005) 1.

worden omschreven uitgesloten. Hij spreekt dan ook van de sportfamilie, waarin een activiteit niet aan alle drie de peilers hoeft te voldoen maar een daarvan al voldoende is.⁹²

Voor die brede benadering valt wel wat te zeggen. Het sportbegrip is nu eenmaal dynamisch. Stokvis loste het op door te spreken van de 'sportwereld', om te voorkomen dat activiteiten die doorgaans tot sport gerekend worden niet uit te sluiten. Cees Miermans bedacht al in 1955 een bredere omschrijving: Sport is een vorm van vrijetijdsbesteding, waarbij de krachtmeting of wedstrijd, in lichamelijk en/of geestelijk opzicht, primair is en waarvan zijn afgeleid de amateuristische inslag (het genoeg), de oefening en reglementering.⁹³ In deze scriptie zal verder worden uitgegaan van een brede benadering van het sportbegrip. Het wedstrijdelement zal daarin geen leidende rol spelen. Wanneer hier het woord sport/sportwereld gebruikt wordt is dus duidelijk dat hieronder ook denksporten en amateursport vallen.

Sportmusea

Sport is niet meer weg te denken uit ons dagelijks leven en dat de maatschappelijke betekenis van sport steeds meer onder de aandacht wordt gebracht blijkt uit de oprichting van een aantal sportmusea in ons land. Dat zijn er tot nu toe een stuk of twintig. Veruit de meeste aandacht gaat in die musea uit naar voetbal en schaatsen. De meeste voetbalclubs uit de eredivisie besteden op de een of andere manier aandacht aan de clubgeschiedenis. De meeste van deze initiatieven zijn gestart met een privé-verzameling en gaandeweg uitgegroeid tot een museum. Pas de laatste jaren worden er professionele initiatieven genomen.

Zo werd eind 2009 de Voetbal Experience in Middelbrug geopend. Maar ook in andere musea komt steeds meer aandacht voor sport. Zo is in het Amsterdams Historisch Museum voetbalclub Ajax goed vertegenwoordigd en de Kunsthal in Rotterdam organiseert deze zomer een tentoonstelling over de Tour de France. Toch zijn alle initiatieven versnipperd en het aanbod divers. Bijna elke organisatie heeft te kampen met een tekort aan middelen en vooral ook geld. Veel werk rust bij enthousiaste vrijwilligers, een professionele aanpak, bijvoorbeeld in de vorm van een overkoepelende organisatie, ontbreekt.⁹⁴

Hoe zit het dan met de inrichting van de musea? Hoe maak je de vertaling van sport naar een museum? Vaak gebeurt dat aan de hand van voorwerpen die bij een sport worden gebruikt. In de eerste plaats zijn dat de materialen om de sport te kunnen

⁹² Johan Steenbergen, Grenzen aan de sport – een theoretische analyse van het sportbegrip (Tilburg 2004) 378.

⁹³ Stevens, 'De onstuitbare opmars van de sportgeschiedenis in Nederland', 11.

⁹⁴ Wilfred van Buren, 'Sportarchieven in Nederland' Archief- en Bibliotheekwezen in België LXXIX, 1-4 (2008) 29-39 aldaar 37.

uitoefenen zoals een voetbal of een tennisracket. Daarnaast stellen musea vaak kleding tentoon, shirtjes die gedragen zijn door winnaars. Prijzen die gewonnen zijn, vlaggen en posters waarop evenementen worden aangekondigd. Het zijn allemaal materiele overblijfselen van de prestaties van de sporters. Afzonderlijk zeggen ze niet zoveel, een tentoongestelde racefiets is gewoon een racefiets totdat het verhaal van de wereldkampioen erbij verteld wordt. Dan kijkt de bezoeker ineens heel anders naar die fiets. De geschiedenis van een sport komt pas tot leven zodra de verhalen van de beoefenaars verteld worden. Herinneringen aan kampioenschappen is het enige wat rest. Geweest is geweest en het kan niet meer over worden gedaan. Tegenwoordig blijven de prestaties en herinneringen levend door video en audio opnames. Al veel eerder door fotografie. Het is dan ook logisch dat film, foto en geluidsopnamen een belangrijke plek in sportmusea innemen. Door het immateriële komt het materiele tot leven.

Naast de oprichting van musea en het organiseren van tentoonstellingen blijkt de interesse voor sport ook uit andere zaken. Steeds meer sportverenigingen houden een archief bij. Dat gebeurde en gebeurt meestal niet bij officiële archiefbewaarplaatsen. Terwijl het juist zo belangrijk is de papieren kant van sport wel op een goede manier te bewaren. Ze vertellen immers niet alleen iets over de geschiedenis van een sport en van een vereniging maar geven ook een kijkje in de maatschappij en de verhouding tussen sport en maatschappij.⁹⁵ Gelukkig lijkt er een omslag te komen en worden steeds meer sportarchieven overgedragen aan officiële archiefbewaarplaatsen.

Dan zijn er nog alle sporthistorische publicaties, onder meer tot stand gekomen door de bewaarde informatie in de archieven. Het succes van het Nederlands Elftal op de wereldkampioenschappen zorgt ervoor dat alle kranten bomvol staan met nieuws en achtergronden uit Zuid-Afrika. Het gaat zelfs zover dat de laatste update over de kabinetsformatie pas na de berichtgeving over het WK te vinden is. Enkele kranten leveren tegenwoordig een heuse sportkrant en er is een goede markt voor sporttijdschriften. Maar ook in andere media komt sport steeds vaker voorbij, op de televisie is sport zeer goed vertegenwoordigd. En niet alleen door het uitzenden van wedstrijden. Er zijn meerdere achtergrondprogramma's te zien en regelmatig komt er een documentaire langs.

De historische publicaties en journalistieke uitgaven brengen vaak de geschiedenis van een sport of sportevenement in beeld. Daarnaast komt een toenemende interesse voor sport uit de literaire hoek. Literair tijdschrift 'Hard gras' is daar een mooi voorbeeld van. Daarnaast zijn er gerenomeerde schrijvers die hun passie voor sport laten blijken. Het meest bekende voorbeeld daarvan is Tim Krabbé's 'de Renner' voor het eerst verschenen in 1978.⁹⁶

⁹⁵ Sportarchieven in Nederland, Wilfred van Buuren 1

⁹⁶ in de greep van de sport 6

Niet alleen journalisten schrijven over sport, in het aantal wetenschappelijke publicaties is ook een toename te zien. Onderzoek naar de geschiedenis van sport wordt onder meer gestimuleerd door Stichting de Sportwereld. Zij zetten zich in om de kennis van de geschiedenis en de achtergronden van de sport in Nederland te vergroten. Sinds enige jaren kent Nederland een bijzonder hoogleraar sportgeschiedenis. Meer onderzoek zou interessant zijn, niet alleen naar bijvoorbeeld de samenstelling van de groep sportbeoefenaars maar juist ook naar de relatie tussen sport en andere sectoren van de samenleving.⁹⁷ Naar de maatschappelijke en culturele betekenis van sport. Is sport van belang bij het vormen van onze (deel)identiteit? Speelt nationalisme daar een rol in? Het zijn slechts enkele voorbeelden van vragen die gesteld zouden kunnen worden.

Tot slot moet gewezen worden op de canon van de sport. Naast de canon van Nederland en allerlei regiocanons hebben historici ook een canon van de sport opgesteld. Daar vindt men een overzicht van de sportgeschiedenis vanaf 1250, opnieuw veel aandacht voor voetbal en schaatsen. Er zijn inmiddels ook sporten, waaronder schaatsen, die een eigen canon hebben opgesteld.

In de kinderschoenen

Hierboven zijn een aantal initiatieven op het gebied van sporterfgoed omschreven. Het lijkt heel wat, de musea, archieven, onderzoeken en literatuur. Toch staat de ontwikkeling van sport als erfgoed in vergelijking met het buitenland hier nog maar in de kinderschoenen. In Amerika en de Angelsaksische landen is al veel langer op een hoger niveau aandacht voor sport, sportgeschiedenis en sporterfgoed. Al veel langer wordt daar stilgestaan bij de culturele betekenis van sport. Dat blijkt alleen al uit de ruim 300 specialisten die zich in Amerika bezig houden met sportgeschiedenis, zij onderwijzen jaarlijks 1000 studenten. En Duitsland kent al sinds 1970 een hoogleraar sportgeschiedenis.⁹⁸ Het aantal sportmusea ligt aanzienlijk hoger en de aanpak is professioneler.

Wat opvalt is dat veel Engelse studies zich richten op zowel de amateursport als de professionele sport en ook de kant van de passieve sportliefhebbers speelt daarbij een belangrijke rol. Dus doen én kijken. Tegelijkertijd wordt aangegeven dat die vele dimensies eenduidig onderzoek lastig maken. De culturele betekenis van sport is dusdanig groot omdat sport een centrale rol inneemt in de nationale cultuur van Groot-Brittannië en de Verenigde Staten van Amerika.⁹⁹ De rol van de media is daarin groot.

⁹⁷ Stevens, 'De onstuitbare opmars van de sportgeschiedenis in Nederland' 10.

⁹⁸ Maarten van Bottenburg, 'Historiografie van de Nederlandse sportgeschiedenis' Theoretische geschiedenis jaargang 25 nummer 1 (1998) 12-24 aldaar 12.

⁹⁹ John Hargreaves, Sport, Power and Culture – A Social and historical Analysis of popular sports in Britain (New York 1986) 3.

Onderzoek naar de vraag waarom mensen sporten of sport kijken wijst uit dat we een grote betekenis geven sport. De antwoorden: vriendschap, ontspanning, gezelligheid en zelfontplooiing geven aan dat sporten meer betekent dan alleen fysieke of mentale inspanning. In hetzelfde onderzoek van Maarten Bottenburg komt naar voren dat sport een karaktervormende werking heeft.¹⁰⁰ Vooral de Britten zagen in de negentiende eeuw een direct verband tussen sportbeoefening en hun wereldwijde machtspositie.¹⁰¹ Hoewel die opvatting wel iets is afgezwakt is het niet zo vreemd om het verband te zien. Allerlei maatschappelijke gewaardeerde eigenschappen zijn ook in de sportwereld van belang. Denk aan overwicht, leiderschap, verantwoordelijkheidsgevoel en initiatief.

Naast de karaktervormende werking van sport, heeft sporten ook een bindende invloed.¹⁰² Sport biedt de mogelijkheid om sociale contacten op te doen, als beoefenaar, toeschouwer, vrijwilliger of hoe dan ook. Hierboven werd al beschreven dat het opdoen van sociale contacten een van de redenen is waarom mensen aan sport doen. Sport kan op deze manier een bindmiddel zijn. Mensen kiezen sport als vorm om iets met elkaar te ondernemen. Sport is een van de weinige verschijnselen in de hedendaagse multiculturele samenleving waar de meeste mensen zich voor interesseren.¹⁰³ Het kijken naar en praten over sport kan mensen dichterbij elkaar brengen. Voor het beoefenen van sport geldt hetzelfde, iemand leren kennen gaat wellicht makkelijker als de nadruk op iets anders ligt dan het kennismaken zelf.

Aan de andere zorgt sport ook voor onderscheid en hiërarchie. Dat begint al op een laag niveau, bij sportclubs worden mensen ingedeeld naar leeftijd, sekse en hoe goed ze zijn. Er kan worden gepromoveerd en gedegradeerd. Onderlinge strijd tussen supporters van verschillende clubs zorgt vaker voor problemen dan voor saamhorigheid.

Identificatie

Op verschillende niveaus kan sport de identiteit van mensen vormen. Ten eerste is er een verband tussen het beoefenen van sport en de vorming van de individuele identiteit. Sport heeft invloed op zelfwaardering, als die zelfwaardering groeit door het beoefenen van sport heeft dat invloed op de eigen identiteit.¹⁰⁴

Ten tweede kunnen mensen zich identificeren met (top)sport als geheel. Als aanhanger van een voetbalclub, fan van een tennisser, of onderdeel van een tak van

¹⁰⁰ Bottenburg en Schuyt, De maatschappelijke betekenis van sport 28.

¹⁰¹ Ibidem 29.

¹⁰² Ibidem 34.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem 37.

sport als geheel (groepjes wielrenners groeten elkaar vaak als ze elkaar tegenkomen onderweg). Het gaat hier om een emotionele identificatie.¹⁰⁵

Verschillende niveaus van identiteitsvorming kunnen ook samen gaan, iemand kan zelf een sport beoefenen en tegelijkertijd ook fan zijn van een andere sport en zich identificeren met andere fans. Dat gaat dan ook weer samen met andere vormen van identiteit waar vorig hoofdstuk over gesproken is. Ook hier is het geval dat met het vormen van een identiteit door een groep ook een afscheiding met anderen ontstaat. In sommige gevallen neemt dat extreme vormen aan en kunnen er vijandige situaties ontstaan (voetbal 'fans' van Feyenoord en Ajax zijn een voorbeeld daarvan). Het is in de sportwereld noodzakelijk om daarvoor te waken en de juiste balans daarin te vinden.

De belangstelling voor sport neemt in Nederland enorm toe. Niet alleen zijn veel mensen zelf actief aan het sporten, ook op andere manieren komt er steeds meer aandacht voor sport. Het gaat niet meer alleen om de sportieve prestaties, ook de culturele betekenis van sport wordt steeds meer onderzocht. De term sport is een lastige, omdat er (nog) geen sluitende definitie voorhanden is. Tot die tijd is gebruik gemaakt van een zeer brede interpretatie van het begrip. Sport is een zeer prominente rol in het leven van mensen in Nederland aan gaan nemen en zonder meer kan dan ook gezegd worden dat sport wel degelijk erfgoed is om een aantal redenen.

Ten eerste bewijst de toenemende belangstelling in sportgeschiedenis uit allerlei verschillende hoeken dat sport erkend wordt als belangrijke factor in de geschiedenis. Hoewel het onderzoek, vooral in Nederland, nog in de kinderschoenen staat kan toch gezegd worden dat er sprake is van een omslag.

Ten tweede is sport één van de bepalende factoren in het leven van veel mensen geworden. Bijna iedereen in Nederland is bezig, actief of passief, bezig met sport. Het is dus logisch dat mensen onderdelen van dat sporten willen bewaren en over willen dragen aan volgende generaties. Dat gebeurt in Nederland in een aantal sportmusea en informatiecentra. Daar worden de verhalen en de geschiedenis verteld aan de hand van materiele overblijfselen van een sport. Maar juist ook de immateriële component speelt een belangrijke rol. Zonder verhalen, gebruiken en rituelen is sportgeschiedenis niet compleet.

Ten derde wordt veel meer stilgestaan bij de maatschappelijke betekenis van sport. Waar de overheid sport tot ver in de negentiende eeuw zag als individueel goed is dat tegenwoordig flink veranderd. Hierin spelen media als radio en televisie een grote rol. Voor een deel kan sport ook de identiteit van mensen bepalen doordat zij zich identificeren met een bepaalde sport. Sport wordt tegelijkertijd steeds vaker gezien als erfgoed. Het is nog de vraag of mensen een identiteit vormen door het sporten zelf of dat dat ook kan aan de hand van alleen erfgoed.

¹⁰⁵ Ibidem.

Sport is dus veel meer dan alleen lichamelijke beweging, dan wedstrijden spelen en trainen voor betere resultaten. Ja, sport is dus erfgoed en het is van groot belang dat er professioneel mee wordt omgegaan. Langzamerhand komt er in Nederland meer aandacht voor sport, die aandacht zal omgezet moeten worden in onderzoek. Om in de toekomst meer te weten te komen over de betekenis van sport.

In de ban van de tocht – identificatie met een sportief of cultureel evenement?

'Dan draaien ze weldra de Bonke op...Daar zijn ze...het wordt een lange sprint, het wordt een hele lange sprint!...Oh wat een mooi finale. Daar komt Hulzebosch, daar komt Hulzebosch!

Het wordt Angenent? Angenent of Hulzebosch? Hulzebosch of Angenent?

Het gaat om centimeters...Hulzebosch of Angenent, Hulzebosch of Angenent?

Het wordt Angenent, Henk Angenent! De beroemdste spruitjeskweker van Nederland wint de vijftiende Elfstedentocht.¹⁰⁶

Commentatoren Evert ten Napel en Frank Snoeks deden verslag van de Elfstedentocht in 1997, de laatst verreden tocht. Het wachten op een nieuwe editie duurt inmiddels al dertien jaar. Zal er ooit nog een Elfstedentocht komen? Tot het zover is wordt de Elfstedentocht op allerlei manieren levend gehouden. In het voorgaande hoofdstuk is ingegaan op de vraag of sport gezien kan worden als erfgoed. Het antwoord werd overtuigend ja. Deze vraag komt opnieuw terug in dit hoofdstuk maar wordt dan toegespitst op de Elfstedentocht. Daarnaast zal ook een terugkoppeling plaatsvinden met het hoofdstuk over identiteitsvorming, ook dit thema zal zich nader specificeren tot de Elfstedentocht.

Sport, Erfgoed en Elfstedentocht

De problematiek rondom het begrip sport, zoals eerder beschreven geldt absoluut voor de Elfstedentocht. Een nauwe definitie zou belangrijke participanten van het evenement uitsluiten. Maar een fractie van iedereen die betrokken is bij de Elfstedentocht is daadwerkelijk actief sporter en doet mee aan de wedstrijd. Het zou eer afdoen aan de tocht der tochten om de focus alleen bij de actieve sporters te leggen. Sterker nog, als dat zou gebeuren zou de Elfstedentocht vast niet zo uitgesproken geliefd zijn in Nederland (en ver daarbuiten). De vraag is dan ook of we de Elfstedentocht wel moeten rekenen tot de categorie sport, is de Elfstedentocht niet in de eerste plaats een culturele uiting?

Dat valt te betwijfelen. In de eerste plaats was de schaats vooral een snelle manier om van A naar B te komen, een vervoersmiddel dus. In de loop van de 16^e eeuw kon bijna iedereen zich wel een paar schaatsen permitteren en kon er dus volop geschaatst worden. Schaatsen deed men nu ook als ontspanning. Schaatsen werd een

¹⁰⁶ NOS Studio sport, 'finish Elfstedentocht 1997' (versie januari 2007) <http://www.youtube.com/watch?v=CcXoSYK8mn0> (juli 2010).

waar volksvermaak.¹⁰⁷ IJsvermaak geldt als een tijdelijk en ongereguleerd niemandsland waar de regels en wetten van het 'normale' leven even niet van toepassing zijn. Het zijn de schaatsers zelf die bepalen wat er op het ijs gebeurt.¹⁰⁸ En aangezien mensen uit alle lagen uit de bevolking schaatsen hadden werd er op het ijs geen onderscheid gemaakt tussen arm en rijk, man of vrouw, katholiek of protestant: iedereen was schaatser.

Vanaf het einde van de achttiende eeuw werden er al wedstrijden georganiseerd. Veelal door herbergiers die hun drankomzet probeerden te verhogen. Met sportiviteit had het eigenlijk nog niets te maken. IJclubs zagen het dan ook als hun taak om een einde te maken aan deze uitwassen. Zij organiseerden spekrijderijen. Elke hulpbehoevende kon zich inschrijven om een stuk te schaatsen, wie de finish haalde kreeg wat spek en bonen toegestopt.¹⁰⁹ Langs de kant keken toeschouwers vol leedvermaak toe. De IJclubs dienden hier dus een sociaal doel. Al vroeg werd dus het wedstrijdelement gecombineerd met vermaak, de toeschouwers speelden direct al een rol van betekenis in de schaatssport.

De eerste officieel georganiseerde Elfstedentocht werd geïnitieerd door Pim Mullier. Hij zag sport als ideaal middel om de fysieke gesteldheid van het volk te verbeteren. Maar naast het schaatsen werd er nog een wedstrijd uitgeschreven, degene die het mooiste verhaal over de Elfstedentocht schreef kon ook rekenen op een prijs. Zo was ook de Elfstedentocht een combinatie van sportiviteit en vermaak. De populariteit van de Elfstedentocht groeide rap en record na record werd gebroken.

Zeker sinds de tocht van 1985 speelt de televisie een grote rol. Na tweeëntwintig jaar werd er weer een Elfstedentocht gereden, in 1963 werd er nog nauwelijks via de televisie verslag gedaan. In 1985 was dat wel anders, met helikopter, motor en cameraploegen op locatie werd ieder detail van de tocht in beeld gebracht. Het zorgt ervoor dat nog meer mensen dan voorheen de Elfstedentocht zien en volgen.

Feit blijft dat de Elfstedentocht is begonnen als prestatietocht. Al voor de tocht officieel werd georganiseerd werden het rijden van de tweehonderd kilometer gezien als een enorme prestatie. Ook de eerste officieel georganiseerde tochten begonnen met een wedstrijd. Op die manier moet de Elfstedentocht wel tot een sportevenement gerekend worden. Tegelijkertijd heeft de tocht der tochten ook een andere kant. De kant van de toerrijders, van het publiek en van de organisatie. Die kant van de Elfstedentocht zou je kunnen omschrijven als cultureel. Maar zonder wedstrijd zou deze gekte niet zijn

¹⁰⁷ Marnix Koolhaas, 'Bartlehiem – De Elfstedentocht als icoon van de Nederlandse schaatscultuur in: Wim van den Doel, Plaatsen van herinnering- Nederland in de twintigste eeuw (Amsterdam 2005) 311.

¹⁰⁸ Ibidem 312.

¹⁰⁹ Ibidem.

ontstaan en omgekeerd kan de wedstrijd ook niet zonder het publiek. De Elfstedentocht is dus wel degelijke en sportevenement maar heeft zeer veel culturele componenten.

Een aantal van die culturele componenten zijn als langsgelopen: verhalen, gedichten, de schilderijen met winterse landschappen met schaatstaferelen. De vele duizenden mensen die richting Friesland trekken om een plekje te vinden langs de route om de schaatsers aan te moedigen. Van de nog schaarse sportmusea die Nederland telt zijn er maar liefst vier die zich met schaatsen bezig houden. Het schaatsmuseum in Hindeloopen heeft een aparte afdeling over de Elfstedentocht. Daar krijgen de verhalen van weleer vorm aan de hand van materiele overblijfselen. Met als hoogtepunt wellicht een teen op sterk water die een schaatser moest laten afzetten wegens bevroering...

Het uitblijven van strenge winters heeft er niet toe geleid dat de Elfstedentocht minder populair werd. Integendeel, hoe langer het duurt hoe groter de status van het evenement. Dat bewijst dus dat mensen zich niet alleen interesseren met de Elfstedentocht op het moment dat deze verreden wordt maar ook met het nalatenschap: het erfgoed. Met de komst van kunstijsbanen zijn er nieuwe helden opgestaan. Schaatsen is en blijft ongekeerd populair. Het is dan ook eigenlijk niet verwonderlijk dat bij het schaatsen voor het eerst de zogenaamde Oranjekoorts uitbrak. Niet bij het voetballen. Nee, bij het schaatsen vormde zich dit nationale bewustzijn voor het eerst.¹¹⁰

Er is veel veranderd in honderd jaar Elfstedentocht, maar ook is veel hetzelfde gebleven. Elk verhaal is anders, maar iedereen die er op de een of andere manier bij was is het erover eens: de Elfstedentocht is een zeer speciale ervaring. Bij velen komt een diepgeworteld en oorspronkelijk sentiment naar boven waarbij in grote mate collectiviteit wordt ervaren.¹¹¹ De betrokkenheid en het enthousiasme blijven onveranderd! Het is kortom de immateriële kant van de Elfstedentocht die voor de enorme aantrekkingskracht zorgt.

Identiteit

Het kan haast niet anders, Nederland en de Elfstedentocht zijn met elkaar verbonden. De tocht is uniek, hij kan alleen hier verreden worden. Dat leidt ertoe dat Nederland een band heeft met de Elfstedentocht, maar is de tocht ook van invloed op de vorming van onze identiteit? Maakt de Elfstedentocht deel uit van de Friese identiteit of misschien zelfs van de Nederlandse nationaliteit? Zien we om die reden de Elfstedentocht als erfgoed?

Al eerder is opgemerkt dat identiteitsvorming een complex proces is dat nooit af is. Mensen vormen hun identiteit aan de hand van geschiedenis, van het heden, door zich te onderscheiden van anderen of juist overeenkomsten te zoeken, een identiteit wordt

¹¹⁰ Ibidem 320.

¹¹¹ Ibidem.

gevormd door een individu maar staat altijd in contact met anderen. Op hetzelfde moment kunnen mensen deel uitmaken van verschillende identiteiten.

Sport is een mogelijke deelidentiteit en daarmee is de eerste link met de Elfstedentocht gelegd. De rijders van de tocht ontleen (voor een deel) wie zij zijn aan de deelname van de Elfstedentocht. Door het trainen vooraf, het rijden van de tweehonderd kilometer op de dag zelf en de herinneringen achteraf heeft de Elfstedentocht invloed op de ontwikkeling van de rijders. Deelnemers vormen zich persoonlijk maar tegelijkertijd ook als groep, ze kunnen zich identificeren met alle andere mensen die de Elfstedentocht gereden hebben. Met alle andere deelnemers delen ze het doorzettingsvermogen en de prestatie van tweehonderd kilometer schaatsen. De deelnemers kun je opsplitsen in de wedstrijdrijders en de toerrijders.

Daarnaast zijn er de toeschouwers die zich zouden kunnen identificeren met de Elfstedentocht. Zij voelen zich verbonden met het schaatsevenement, anders zouden zij niet voor dag en dauw opstaan om een plekje langs de route te vinden. De toeschouwers kunnen zich met elkaar identificeren, dan zijn zij onderdeel van de grote groep fans die allemaal voor hetzelfde komen: het kijken naar de Elfstedentocht. Maar zij kunnen zich ook identificeren met de rijders. Ze komen misschien om een specifieke schaatser aan te moedigen of identificeren zich met de deelnemers als geheel.

Onder die toeschouwers zijn veel Friezen, zij identificeren zich weer op een andere manier met de Elfstedentocht. De tocht wordt verreden in Fries gebied. Dat sluit aan bij de bevindingen van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, bij de territoriale en ruimtelijke opvatting over identiteit. Het feit dat de Elfstedentocht in Friesland plaatsvindt kan de Friezen met elkaar verbinden en ze trots maken. Tegelijkertijd kunnen zij daarmee alle mensen die ergens anders vandaag komen uitsluiten.

De vierde manier waar identificatie met de Elfstedentocht plaatsvindt is via de media en dan vooral de televisie. Zo zijn het niet alleen de deelnemers, de toeschouwers ter plaatse en de bewoners van Friesland die in contact komen met de Elfstedentocht, het zijn ook de fans die via de televisie de tocht volgen. Ook zij identificeren zich met het rijden van de Elfstedentocht, kunnen zich inleven en vinden het leuk om naar te kijken.

Maar er is meer, want de Elfstedentocht laat zich niet beperken tot alleen het ijs. Er zijn allerlei andere manieren waarop de Elfstedentocht verreden kan worden. Per boot, per fiets, lopend, met de solex, op de tractor of met de auto. Vanuit het hele land en vanuit verschillende hoeken worden initiatieven genomen om de Elfstedentocht te rijden. Het is dus niet alleen het ijs dat een enorme aantrekkingskracht heeft. Alle andere vormen van de Elfstedentocht zijn vaak een prestatie van een individu of een kleine groep, zonder toeschouwers en zonder media-aandacht.

Dat bewijst dat niet alleen ten tijde van de Elfstedentocht mensen zich ermee identificeren maar ook in de jaren dat er geen tocht verreden kan worden. Dat de Elfstedentocht zo levend blijft terwijl er al jaren geen vorst geeft aan dat de verschillende gemeenschappen die zich ermee identificeren de traditie belangrijk genoeg vinden om deze levend te houden.

Conclusie

Ben speciaal vertrokken, kleumde hij want ik ben al oud,
In een lange onderbroek en nog heb ik het koud

De Elfstedentocht, in de bocht
Met Berenburg, Berenburg¹¹²

Herman Finkers zong verder over de ontberingen van de Elfstedentocht. Bij vele Nederlanders zal een belletje gaan rinkelen bij het horen van de tekst. Net zoals bij vele Nederlanders de herinneringen naar boven komen over de Elfstedentocht. Dertien jaar geleden werd de Tocht der Tochten voor de laatste keer gereden en velen vragen zich af: wanneer komt de volgende? Schaatsgek Nederland verheugt zich op de komst van een nieuwe editie van de Elfstedentocht, bij de eerste graden vorst worden de ijzers uit het vet gehaald en kan men niet wachten om voor de eerste maal het ijs te betreden.

De liefde voor het ijs is uit praktisch oogpunt ontstaan, schaatsen was lange tijd gewoon een snelle manier om je van A naar B te kunnen verplaatsen. Het rijden van de Elfstedentocht was een bijzondere prestatie. Ook al toen de tocht nog niet officieel georganiseerd werd. De bronnen gaan terug naar 1749, al in dat jaar reden mensen op één dag langs de elf Friese steden. In 2009 vierde de Vereniging Friese Elf Steden het honderd jarig bestaan. In die honderd jaar werd er maar vijftien keer daadwerkelijk een Elfstedentocht gereden, maar vijftien keer was het ijs sterk genoeg om de vele duizenden rijders te dragen en naar het felbegeerde Elfstedenkruis te brengen.

In deze scriptie is onderzoek gedaan naar de waarde van de Elfstedentocht als immaterieel erfgoed. Concluderend kan gezegd worden dat de Elfstedentocht absoluut tot die nieuwe, ingewikkelde vorm van erfgoed gerekend kan worden. Aan de hand een aantal belangrijke thema's rondom immaterieel erfgoed, zoals identiteit en traditie is gekeken naar de Elfstedentocht.

In het eerste hoofdstuk is een korte geschiedenis van de Elfstedentocht geschetst. Van de oudste bron die is teruggevonden in de achttiende eeuw tot het jaar 2010 waarin liefhebbers hopen dat er eindelijk weer een tocht zal komen. De Elfstedentocht is in de geschiedenis veranderd, de route werd verlegd, toerrijders werden toegelaten, vrouwen mochten gaan meeschaatsen. Van een kleinschalige schaatswedstrijd is de Elfstedentocht uitgegroeid tot een wereldwijd fenomeen. Van een lokaal verschijnsel heeft de Elfstedentocht zich ontwikkeld tot nationaal icoon en internationaal staat de Elfstedentocht symbool voor Nederland. De Friese cultuuruiting vervult dus in het

¹¹² Finkers, Finkers op een hoop 60.

buitenland het beeld typisch Nederlands te zijn. De aantrekkingskracht van de Elfstedentocht zit in de ontberingen die de ridders moeten trotseren, de ontzettende kou waarin de tocht vaak verreden is en de onzekerheid over een volgende tocht. Dat spreekt veel mensen aan, het is een prestatie waar mensen graag over vertellen en minstens kunnen zeggen dat ze erbij geweest zijn. Het zijn juist de niet-tastbare elementen van de Elfstedentocht die tot de verbeelding spreken.

Naar dat niet-tastbare immaterieel erfgoed is stilgestaan in hoofdstuk twee. Er werd gekeken naar de nieuwe lijsten van UNESCO: de urgentielijst voor immaterieel erfgoed en de representatieve lijst van immaterieel erfgoed van de mensheid. De totstandkoming van deze lijsten was niet makkelijk en ook nu hebben nog niet alle landen de conventie getekend. Ook Nederland zag lange tijd veel bezwaren maar het lijkt er dan nu toch op dat ook hier het verdrag geratificeerd zal worden.

Immaterieel erfgoed is een complex begrip en dat komt vooral door het karakter van immaterieel erfgoed, het is lastig om om te gaan met iets wat niet (direct) tastbaar is. Het dynamische aspect van immaterieel erfgoed maakt dat het lastig is om immaterieel erfgoed te bewaren. Het is immers aan verandering onderhevig, die veranderingen worden aangebracht door de gemeenschappen, de dragers van immaterieel erfgoed. Immaterieel erfgoed heeft net zo goed met het heden en de toekomst te maken als het verleden. Het vastleggen van immaterieel erfgoed zou kunnen leiden tot verstarring of zelfs verdwijning. Wellicht is het ook niet erg dat sommige elementen verdwijnen, als ze niet meer gedragen worden door een grote gemeenschap is er blijkbaar geen behoefte meer aan.

Ook worden grote vraagtekens gezet bij de identiteitsvormende werking van immaterieel erfgoed, speelt economie vandaag de dag niet een veel grotere rol? Houden we het levende erfgoed niet kunstmatig in stand door er een trekpleister voor toeristen van te maken? Feit blijft dat er steeds meer interesse is voor immaterieel erfgoed en de discussie erover houdt ons erfgoed levend.

Een van de onderdelen van immaterieel erfgoed is traditie. We gaan er vaak vanuit dat we veel van onze gewoonten en gebruiken hebben overgenomen van vorige generaties zonder dat er wat aan is veranderd. Niets is minder waar, tradities zijn net zo goed van het verleden als van het heden. Elke generatie neemt bepaalde zaken over van de voorgaande generatie maar geeft daar tegelijkertijd ook een eigen interpretatie aan. Eric Hobsbawm gaat zelfs een stap verder en stelt dat tradities uitgevonden zijn. Hij signaleert in de periode tussen 1870 en 1914 de opkomst van veel uitgevonden tradities. Bestaande tradities werden herontdekt of hele nieuwe tradities bedacht. Invented traditions kunnen zorgen voor continuïteit tussen het verleden en heden en om om te gaan met een snel veranderende wereld.

Massasport is een van die invented traditions. Met de komst van sportclubs werd sport geïnstitutionaliseerd en werden er allerlei gebruiken gepresenteerd alsof het altijd al zo gegaan was. In die periode werd de Elfstedentocht voor het eerst officieel georganiseerd en groeide het uit tot een massa-evenement. Tegelijkertijd was het voor de Friezen een mogelijkheid om zich te identificeren en het eigene te benadrukken. De Elfstedentocht kan dus gezien worden als een invented tradition. Het verlangen naar tradities vandaag de dag heeft opnieuw te maken met de snelle veranderingen om ons heen. Tradities geven ons een gevoel van houvast in deze snelle wereld.

De Elfstedentocht past binnen de definitie van immaterieel erfgoed zoals omschreven door UNESCO. Dat betekent nog niet dat de tocht daadwerkelijk in aanmerking komt om op een lijst geplaatst te worden. Dan moet aan nog veel meer voorwaarden worden voldaan. Het belangrijkste element is bedreiging. Is de Elfstedentocht in gevaar? Het eerste antwoord is nee. De Elfstedentocht is populair en staat volop in de belangstelling. Maar ook juist vanuit die populariteit kan de bedreiging komen. Wordt het organiseren van de tocht niet onmogelijk door de enorme omvang ervan? De commercie ligt op de loer, veranderen zij niet het ongedwongen karakter van de Elfstedentocht? Gaat economie hier boven identiteit? Nee, hoewel de commercie zich met de Elfstedentocht bemoeit is en blijft het wel degelijk Fries, als is het maar omdat de tocht nergens anders verreden *kan* worden.

Dan is er ook nog het probleem van het klimaat. Want hoewel er in honderd jaar tijd maar vijftien keer een Elfstedentocht werd verreden begint menigeen zich nu wel zorgen te maken of de tocht in de toekomst nog wel door kan gaan. Er bestaan twijfels of het nog wel hard genoeg zal vriezen. In dat geval is de Elfstedentocht misschien wel in gevaar. Vermelding op de lijst ervoor zorgen dat ook toekomstige generaties er vanaf weten en dit stukje schaatscultuur niet zomaar in de vergetelheid raakt.

Ook kwam het thema identiteit in relatie met erfgoed aan bod. Identiteit is een complex begrip bestaande uit meerdere componenten. Identiteit is een constructie en verandert gedurende het hele leven van mensen. Een persoon heeft meerdere deelidentiteiten, identificeert zich met verschillende dingen in het leven. Identiteit wordt gevormd door het individu maar altijd in samenhang met het collectief. Identiteit kan zorgen dat je ergens bij hoort maar juist ook voor uitsluiting. Gemeenschappen kunnen zich identificeren met erfgoed. Wie wij zijn is (voor een deel) gebaseerd op het verleden en dus ook met de overblijfselen daarvan. Voor een groot gedeelte is dat verleden niet tastbaar aanwezig en baseren we onze kennis op overlevering in onder andere verhalen.

Of sport erfgoed is werd onderzocht in hoofdstuk zes. Duidelijk werd dat die vraag met ja beantwoord kan worden. Deze relatief nieuwe vorm van erfgoed is nog volop in ontwikkeling en kan nu en in de toekomst nog onderzocht worden om meer te weten te komen over sportgeschiedenis en sporterfgoed. Er is niet alleen meer aandacht voor

sport uit de wetenschappelijke hoek, her en der in het land worden sportmusea opgericht. Sportclubs geven hun archieven vaker in beheer bij officiële archiefbewaarplaatsen en ook uit literaire hoek is steeds meer aandacht voor sport. Er is opgemerkt dat sporterfgoed pas echte betekenis krijgt door niet alleen aandacht te hebben voor de harde feiten maar juist ook door de verhalen achter de sporters, wedstrijden en toernooien. Het is de immateriële kant van sport die het zo ontzettend interessant maakt.

Ook werd duidelijk dat sport van invloed kan zijn op de identiteitsvorming van mensen. Op verschillende niveaus keert sport terug in de identiteit. Sporters die dezelfde sport uitoefenen kunnen grote verbondenheid met elkaar voelen maar ook passieve sporters identificeren zich door middel van sport. Fans vormen ook een gemeenschap die zich met elkaar kunnen identificeren. Het gevaar ligt op de loer dat de verschillende groepen zich tegen elkaar gaan afzetten zoals in het voetballen gebeurt.

In het laatste hoofdstuk is gekeken of de Elfstedentocht gezien moet worden als een sportief of cultureel evenement en op welke manier de Nederlanders zich met de Elfstedentocht identificeren. Sport en cultuur sluiten elkaar niet uit en de Elfstedentocht bevindt zich in het midden van sport en cultuur. Wat ooit begonnen is bijzondere prestatie is uitgegroeid tot een cultureel evenement waar bijna iedereen in Nederland en ver daarbuiten zich mee kan identificeren. Sport is onderdeel geworden van onze cultuur.

Op verschillende niveaus kunnen mensen zich identificeren met de Elfstedentocht. De deelnemers in de eerste plaats, voor zowel de wedstrijd als de toerrijders neemt de Elfstedentocht een belangrijke plek in het leven in. Het rijden van de tocht vergt doorzettingsvermogen en veel training.

Dat de Elfstedentocht tot het cultureel erfgoed van Nederland behoort werd al langer aangenomen maar of daar 'immaterieel' aan moet worden toegevoegd is stond ter discussie. Vast staat dat de Elfstedentocht verankerd is in de cultuur van Nederland. Voor heel veel mensen in ons land heeft de tocht der tochten een speciale betekenis. Zonder er bij stil te staan brengt de Elfstedentocht ontzettend veel niet-tastbaar erfgoed met zich mee. Het is mooi om daar bewust van te worden, om meer kennis te vergaren en die kennis te behouden voor de volgende generaties. Maar om dat expliciet door middel van vermelding op de UNESCO werelderfgoedlijst voor immaterieel erfgoed te doen lijkt nu nog niet zinvol.

Het is van belang om stil te staan bij het dynamische karakter van de Elfstedentocht. Elke generatie geeft een eigen betekenis aan de traditie en identificeert zich er dus weer op een andere manier mee. Tegelijkertijd is er ook altijd de connectie met het verleden. Dat is juist ook het mooie aan immaterieel erfgoed en de Elfstedentocht is daar een prachtig voorbeeld van. We moeten de Elfstedentocht dan ook niet alleen zien als sportwedstrijd. Zolang er winters komen waarin het zal vriezen zal de

Elfstedentocht in de belangstelling blijven staan en worden overgedragen aan volgende generaties. En wie weet vriest het dan weer eens zo hard dat er een nieuw hoofdstuk kan worden toegevoegd aan het prachtige erfgoed dat de Elfstedentocht heet.

Literatuurlijst

- Abdolah, Kader, Mirza (Breda 1998)
- Broek, Andries, van der, Haan, Jos, de en Huysmans, Frank, Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik (Den Haag 2009).
- Bottenburg, Maarten, van, 'Historiografie van de Nederlandse sportgeschiedenis' Theoretische geschiedenis jaargang 25 nummer 1 (1998) 12-24.
- Bottenburg, Maarten, van en Schuyt, Kees, De maatschappelijke betekenis van sport (Arnhem 1996).
- Bottenburg, Maarten, van, 'Verbreiding en onderscheiding. Enige hoofdlijnen in de sociale geschiedenis van de sport in Nederland' in: Wilfred van Buuren en Peter Jan Mol ed., In het spoor van de sport. Hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis (Haarlem 2000) 221-246.
- Buren, Wilfred, van, 'Sportarchieven in Nederland' Archief- en Bibliotheekwezen in België LXXIX, 1-4 (2008) 29-39.
- Dohe, Max, Over een nacht ijs. Een schaatsalfabet (Amsterdam 2004).
- Finkers, Herman, Finkers op een hoop (Amersfoort 1999).
- Frijhoff, Willem, Dynamisch Erfgoed (Amsterdam 2007).
- Frijhoff, Willem, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning' Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden 107 (1993) 614-634.
- Grever, Maria en Ribbens, Nationale identiteit en meervoudig verleden (Amsterdam 2007).
- Hargreaves, John, Sport, Power and Culture – A Social and historical Analysis op popular sports in Britain (New York 1986).
- Hobsbawm, Eric, 'Mass- producing traditions: Europe, 1870- 1914' in: Hobsbawm, Eric and Ranger, Terence, The invention of traditon (18e druk; Cambridge 2010) 263-307.
- Hobsbawm, Eric and Ranger, Terence, The invention of traditon (18e druk; Cambridge 2010).

- Jensma, Goffe en Breuker, Pieter ed. Friese sport: tussen traditie en professie (Bornmeer 2009).
- Jong, Ad, de, De dirigenten van de herinnering – Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940 (2^e druk; Nijmegen 2001).
- Kerkhoven, Jaap, 'Immaterieel erfgoed, wetenschappelijke belangen, kromme tenen' Levend Erfgoed. Vakblad voor public folkore & public history 7 nummer 1 (2010) 47-51.
- Marnix Koolhaas, 'Bartlehiem – De Elfstedentocht als icoon van de Nederlandse schaatscultuur in: Wim van den Doel, Plaatsen van herinnering- Nederland in de twintigste eeuw (Amsterdam 2005) 308-322.
- Koolhaas, Marnix, 'Schaatsen: onze nationale volkscultuur' in: Wilfred van Buuren en Peter Jan Mol ed., In het spoor van de sport. Hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis (Haarlem 2000) 131-158.
- Laarse, Rob, van der, 'Erfgoed en de constructie van vroeger' in: Rob van der Laarse ed., Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering (Amsterdam 2005).
- Leeuw, Riet, de, 'Op weg naar ratificatie. De UNESCO Conventie en de Nederlandse overheid' Levend Erfgoed. Vakblad voor public folkore & public history 7 nummer 1 (2010) 11-17.
- Lolkama, Johannes, De tocht der tochten. Tragiek en Triomf 1749-2006 (6^e druk; Utrecht 2006).
- Margry, Peter Jan, 'SIEF, ICH, UNESCO en het curieuze NGO-wezen' Levend Erfgoed. Vakblad voor public folkore & public history 7 nummer 1 (2010) 41-46.
- Misset, Robert, 'Herinneringen doe je niet in een schoenendoos' NRC handelsblad 19 maart 1999.
- Musken, Georges, Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland, rapportage op basis van interviews met 33 deskundigen, in opdracht van het ministerie van OCW, directie Cultureel erfgoed (Lepelstraat 2005).
- Rewijk, Daniel, 'Hurdridders & schaatsenrijders – Onbegrip op het ijs (1880-1890)' in: Jensma, Goffe en Breuker, Pieter ed. Friese sport: tussen traditie en professie (Bornmeer 2009) 63-106.
- Smeets, Rieks, 'Twee nieuwe UNESCO erfgoedlijsten' Levend Erfgoed. Vakblad voor public folkore & public history 7 nummer 1 (2010) 4-10.
- Steenbergen, Johan, Grenzen aan de sport – een theoretische analyse van het sportbegrip (Tilburg 2004).
- Stam, Dineke, Immaterieel Erfgoed in Nederland (Den Haag 2006).
- Stevens, Theo, In de greep van de sport (Amsterdam 2005).

- Stevens, Theo, 'De onstuitbare opmars van de sportgeschiedenis in Nederland' in: Wilfred van Buuren en Peter Jan Mol ed., In het spoor van de sport. Hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis (Haarlem 2000).
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), Identificatie met Nederland (Amsterdam 2007).
- Woodward, Kath, Understanding Identity (Londen 2002).

Geraadpleegde website's

- Albert van der Zeijden, 'Handen en voeten aan immaterieel erfgoed' (versie juli 2009) <http://www.albertvanderzeijden.nl/immaterieelerfgoed.html> (april 2010).
- Andere tijden, 'Special: 100 jaar Elfstedentocht' (versie 1 januari 2009) <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/41091876/> (april 2010).
- Canon van de sport, '1250: de oudste schaatsen' (datum laatste wijziging onbekend) <http://www.canonvandesport.nl> (3 april 2010).
- Frank Ankersmit, 'Maxima maakt denkfout', (versie oktober 2007) http://www.nrc.nl/opinie/article1848165.ece/Prinses_Maxima_maakt_denkfout (mei 2010).
- Het Koninklijk huis, 'Toespraken', (versie 24 september 2007) http://www.koninklijkhuis.nl/Actueel/Toespraken/Toesprakenarchief/2007/Toespraak_van_Prinses_Maxima_24_september_2007.html (mei 2010).
- Instituut Collectie Nederland, 'Nieuw Erfgoed' (versie november 2009) http://www.icnkennisdossiers.nl/idnex.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=8&itemid=91 (juni 2010).
- Koninklijke vereniging De Friesche Elf Steden (versie april 2010) <http://www.elfstedentocht.nl/nl> (3 april 2010).
- Koninklijke Vereniging De Friesche Elf Steden, 'Historie' (versie april 2010) http://www.elfstedentocht.nl/nl/de_vereniging/historie (april 2010).
- Koninklijke Vereniging De Friesche Elf Steden, 'Route', (versie april 2010) <http://www.elfstedentocht.nl/nl/home/route> (juli 2010).
- Nederlands Centrum voor volkscultuur, 'Jaar van de tradities 2009' (versie 2009) <http://www.traditie.nl> (mei 2010).
- Nederlands centrum voor Volkscultuur, 'Lezing' (versie 22 januari 2010) http://www.volkscultuur.nl/lezingen-ineke-strouken_109.html#link212 (mei 2010).
- Nederlands centrum voor Volkscultuur, 'Volkscultuur' (datum laatste wijziging onbekend) <http://www.volkscultuur.nl> (1 februari 2010).

- NOS Studio sport, 'finish Elfstedentocht 1997' (versie januari 2007)
<http://www.youtube.com/watch?v=CcXoSYK8mn0> (juni 2010).
- Rijksoverheid, 'Onderwerpen: Sport' (versie juni 2010)
<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/sport> (juni 2010).
- UNESCO, 'Conventie betreffende de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed' (versie 2004) <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/0009-NL-pdf>
(april 2010).
- Van Dale, 'Online woordenboek', (versie mei 2010)
<http://www.vandale.nl/vandale/zoekservice.do?selectedDictionary=nn&selectedDictionaryName=Nederlands&searchQuery=identiteit> (mei 2010).